

A lepusztult ország újjáépítése, 1686–1765

A hatalmas kiterjedésű Magyar Királyság termőterületének mintegy 3%-át itélték a kortársak hasznosítottnak az 1710-es években. A háborúk letarolták a településhálózat mellett magát a természeti környezetet is. A romlástól leginkább sújtott középső területeken a bozotos, lápos környezethez szokott, ideiglenesen összetákoltt házakban szakadozott öltözetű, emberi mivoltukban elhanyagolt, a közösségi erkölcsben visszaesett társadalom élt. A Nyugat-Dunántúl és Észak-Magyarország termőföld- és településszerkezete alig sérült. Az alföldi lakosság egy része is ide húzódott. A Nyugat-Dunántúl az osztrák tartományokkal már a 10. század óta szorosabb regionális kapcsolatban állott, mint az ország keleti végeivel. A másfél százados török megszállás e különbséget tovább erősítette. Jelenünkig ható, eltérő fejlődésű településföldrajzi és műveltségbeli alapok.

Soknemzetiségű társadalom

1715-ben 3,5–4 millióra becsülik az ország népességét. Ez negyedével kevesebb, mint Mátyás korában. A legfeltűnőbbek az etnikai változások. Legerősebben az ország középső, folyók menti részein megtelepedett magyarság pusztult. Mint a 13. századi tatárdúláskor.

A szerbek a rigómezei ütközet (1389) óta fokozatosan nyomultak föl az ország középső részén, és ortodox egyházuk vezetésével a török uralmi rendszerben helyüket megtalálva egészen a Dunakanyarig hatoltak. Még folynak a török háborúk (1716–18), amikor az udvar Magyarország újberendezési tervének részeként nagyméretű betelepítésekbe kezd a Birodalom német, elsősorban sváb- és frank-lakta, azaz katolikus tartományaiból. A 18. század folyamán több hullámban (a két legnagyobb hullám az 1716. és az 1773. évi) érkeznek német földről a telepesek. Elsősorban az elpusztított Dél-Alföldön, a Bánátban, Bácskában, másrészt Keleten, ezenkívül a Duna mellett telepednek meg. Nagyméretű belső migráció is indul. Az északi és nyugati területekre, részben Erdélybe szökött magyar lakosság szivárog vissza a központi vidékekre. Ugyanakkor az északi hegyvidékből kezdődik különböző hullámokban a szlovákok lehúzóódása az Alföld északi és déli részére, helyenként kompakt nyelvszigeteket hozva létre.

Nem mint etnikumok, hanem mint munkavállalók jönnek. S hozzák magukkal munka- és szokáskultúrájukat: a szerbek az állattartó és katonáskodó hagyományait, sajátos nagy családszervezetben élő közösségi kultúrájukat, az egyházi és világi szervezeteiket egybeépítő ortodoxiájukat. A szlovákok „hozzák” a mezőgazdasági és a kezdetleges szolgáltató üzemágakban (főleg a fakitermelésben, bozótirtásban) való jártasságukat, a németek pedig a délnémet vidékek magasabb gazdálkodási, építkezési és földművelési kultúráját, szokásrendszerét, s nem utolsósorban a munkaszeretetet. Mind-mind szorgos munkások a föld újbóli termőre fogásában, a magyar állam újjáépítésének alkotó közösségei a már korábban itt lakók mellett. A jövevények jelentős adókedvezményeket (15 éves adómentesség stb.) kapnak.

A Magyar Királyság lakossága 1784-ben eléri a 9,3 milliót. A korban páratlan növekedés. Az etnikai arányok az amúgy is vegyes etnikumú Kárpát-medencében véglegesen a nem magyarok javára billennek. A 18. század végén a legnagyobb a magyarság lélekszáma (3,5 millió fő), ez a történeti Magyar Királyság területén lakóknak 39%-a. A románok becsült száma 1,5, a szlovákoké 1,3, a németeké 1,1 millió, 800 ezer a horvátok, 600 ezer a szerbek, 300 ezer a ruszinok lélek-

száma. Az újratelepülés még a középkor településrendjeit követi: az azonos etnikai közösséghez tartozók jobbra etnikailag vagy vallásilag egynemű falvakat képeznek. Megindul azonban a belső migráció hatására (nem utolsósorban az azonos vallásúak összeházasodása révén) egy jelentős személyi szintű keveredés. És ezzel a hozott kultúrák és szokásrendek mind erősebb át- és elszíneződése.

Az újberendezkedés intézményei

Ki viselje a megindult és elhúzódó felszabadító háborúk költségeit? És ki legyen a felszabadított területek földesura? Milyen legyen az újberendezkedés intézményrendszere? Maradjon-e a hatalommegosztás kialakult dualista rendszere a király és a rendek között, vagy pedig abszolutista módon kormányoztassék az ország? Buda visszafoglalását követően az állam és a népesség sorsáról döntő kérdések. A rendek és a király újabb mérkőzései közben születnek a válaszok. Az udvar álláspontja: az örökös tartományok mellett Magyarország most már fokozottabban vegyen részt felszabadításának terheiben. Emelni akarják az adót, s annak 25, illetve 10%-át a nemességre hárítani. A nemesség visszautasítja adómentességének még részleges megsértését is. Jobbágynak adóterheit pedig azért nem engedni növelni, mert így a neki járó tized és robot lesz behajthatatlan. 1848-ig tartó vita az egyik oldalon az abszolutizmus, illetve a polgárosulás erői, a másik oldalon a nemesség között: vajon a rendek elvehetik-e a jobbágytól termelvényeinek 20%-át, s az egyház újabb 10%-át mindazokért a szolgáltatásokért, amit magukra vállalnak? (Katonáskodás, illetve a lelki élet és művelődés intézményeinek fenntartása.)

Tervek születnek az ország újberendezkedésére, egyidejűleg korszerűsítésére is: lecsapolásra, ipartelepítésre, igazgatás-korszerűsítésre stb. A tervek finanszírozási alapját az adóemelés és a nemesek hozzájárulása képezhetné. Ők elutasítják ezt. Ahogy jogaikat érzik sértve azáltal is, hogy a visszafoglalt területeken birtokigazolásokra szólítják őket fel. Az udvar válasza: fegyverrel visszavett földterületként kezelik a felszabaduló országrészeket, kiragadva azokat a magyar kormányiszervek (és a megyeszervezet) fennhatósága alól. Hatalmas területeket adnak idegen, új földesurak kezére. 1715-ben 72 főnemesi családot „honosítanak”. Több generáció alatt magyarosodó arisztokraták ők. A behajthatatlan adók fejében katona beszállásolásra, hadiszolgálatra fogják a lakosságot.

Az újberendezkedés abszolutisztikus politikája, a helyi igazgatás és szolgáltatásrendszer zavarai sértik nemcsak a főnemesek egyes csoportjait és a keleti területek kismemeseit, de a jobbágyparasztságot is. Nem beszélve a szélnék engedett végvári vitézekről. Felkelés robban ki, melynek élére a köznemesi, paraszti szervezők Rákóczi Ferencet, a legnagyobb magyarországi birtokost hívják meg. A politikai program: a birodalmi politikával szemben a magyarországi területek saját érdekeit érvényesíteni. A csúcspont radikalizmusa: a valóban tehetséges vezetőnek bizonyuló Rákóczi vezérlő fejedelmé választása (1705), a Habsburgok trónfosztása (1707). Az esélyek nem egyenlők. A fegyvernemek együttműködésében és tűzerőben megerősödött Habsburg-hadsereg nagy fölényben van az elsősorban könnyűlovasságra – a fegyelemhez nem szokott végvári vitézek maradványaira – épülő kuruc hadakkal szemben. És a felke-

lész ellen az udvar oldalán hadban állnak a frissen kiváltságokhoz jutott szerbek. Etnikai összecsapások előjele. 1711-ben fegyverletétel, majd megegyezés jön létre.

A harc az alkotmányosság betartására figyelmeztette az udvart, de egyben pusztította még azon területeket is, amelyeket a felszabadító háború nem érintett. A „tengerpartokért” folyó spanyol örökösödési háborúban a Habsburgok vereséget szenvedtek, megbékéltek a magyar rendekkel. És feladni kényszerültek az ország gyors modernizálásának terveit is. A rendek – a világi és egyházi földesurak – ezek után sikerrel vonták ki magukat az újraberendezkedés terhei alól.

Visszaáll az 1608-ban kialakult perszonálunió kormányzati rendszere. Működik az országgyűlés. A királyi Kancellária a magyar adminisztráció legfőbb szervezete, melynek vezetői magyar papok, majd főnemesek. Véglegesen a Helytartótanács intézménye (1723), amely gyakorlatilag az ország kormányzótestülete. Élén a nádor áll (1790-ig általában valamelyik magyar főnemes, 1790 után egy-egy Habsburg-főherceg). 22 világi és egyházi tagja közül 4 főpap, 10 főnemes és 3 köznemes, akiket a királyi kincstár, azaz az államháztartás fizet. Feladatuk az adók beszedése, a középszintű államigazgatás, a vármegyék irányítása, ugyanakkor a közrend, a közegészségügy, a kereskedelmi és vámrendszer működésének biztosítása és a törvények, valamint a rendeletek végrehajtása. A magyar Helytartótanáctól különválasztva működött a pénzügyi kormányzat, amely az állami bevételeket – ideértve a bányákat, a királyi birtokokat és vámjövödelmeket – kezelte, és amely a bécsi Udvari Kamarának, tehát a Habsburg Birodalom egészét átfogó pénzügyigazgatási szervnek volt alárendelve. A Helytartótanács nem illetékes továbbra sem a hadügyek kérdésében.

Középszinten újraszerveződnek a vármegyék. Élükön továbbra is a király által kinevezett főispánok állnak, de a napi ügyekben illetékes alispánt már a megyegyűlés választja, amelyen minden nemes részt vehet. A királyi abszolutizmus és a helyi köznemesség sajátos kompromisszuma testesül meg a főispán és az alispán személyében. Egészen 1945-ig a magyar igazgatási szervezet egyik meghatározó kompromisszuma. Újraélednek a középkori Magyarországon szép számmal létezett különböző autonómiák is. (Királyi városok, a szepességi és az erdélyi száz városok, valamint a jászkunok autonóm területei.) Ezek végül is 1876-ig megtartják igazgatási autonómiájukat.

Nyugvópontra jut a „felekezeti háború” is. Ahogy a Birodalom egész területén, úgy Magyarországon is a kiépült katolikus egyházszervezet felügyeli a protestáns istentiszteleteket és a vallási életet. Az 1731-ben kiadott Carolina Resolutio azután másfél százados harc után megerősíti a protestánsok korlátozott vallásgyakorlását, és kiépül mind a református, mind az evangélikus egyház területi szervezete. És továbbépülnek a református iskolaközpontok. Erősödik Sárospatak és különösen Debrecen szerepe. Az állam katolikus jellege azonban érvényesült: az állami hivatalba lépéskor fel kellett esküdni Szűz Máriára és a szentekre. Ezt hívó protestáns nem tehetette. Így őket gyakorlatilag kizárták az állami szolgálatból. Mindennek ellenére a 18. századi műveltségben a magyar protestantizmus az előző századokban kiépült iskolarendszerben és könyvnyomtatási kultúrában őrzi pozícióit. A felekezeti háború rejtőzködő ellentétét csitult. Egyik oldalon a Habsburgok és az arisztokrácia katolicizmusa, a másik oldalon a rendi ellenállás protestantizmusa.

Az államterület egysége

Az 1541-ben szétesett államterület egységének helyreállítása másfél százados politikai harc eredménye lesz és 1867-ben fejeződik be. Erdély külön kormányzatát az udvar egészen 1848-ig fenntartotta. Önállóan tartott országgyűléseket, hozott területileg hatályos törvényeket és megtartotta a 13. századtól kialakult rendi tartományi különállását. Ez a különállás-tudat lappangó „transzszilvanizmus”, noha 1848, illetve 1867 kimondta Erdély unióját, nem szűnt meg az 1867–1918 közötti újra-együttélés fél évszázada alatt sem. Ahogy megőrizte másként szerveződését 1918–1960 között – Románia ré-

szeként – a regáti területekkel szemben is. Majd az 1960-as évek végén kialakuló közép-európai újnacionalizmusok eredményeként próbálják betagozni a román nemzetállamba.

A rendek a 18. század folyamán nem is elsősorban Erdély, hanem a déli Határőrvidék visszacsatolását szorgalmazták. Földesúri szempontból ez a fontos. Erdély uniója majd csak a reformkor nemzeti követeléseinek kerül a központjába. A déli Határőrvidék élére a bécsi Haditanácsnak felelős parancsnokokat állítanak. Ők nemcsak a katonai, de a polgári élet irányítását is ellátják. Gyakran nekik köszönhetőek a legradikálisabb korszerűsítések. A Határőrvidék katonai fenntartása nem kíván nagy költséget. Lényeges szempont a sovány pénzű államháztartás szemében. Az ottani lakosság örökjogon földet kap (10-20 holdnyit), mentes minden szolgáltatástól, vámmentesen kereskedhet, csempészik. Csak katonáskodással tartozik. Maga szervezi közösségi és hitéletét. Korán kialakul az itt lakó szerb és román népesség autonómiája. Nem akarnak magyar földesúríság alá kerülni. Ez nemcsak nemzeti-egyházi autonómiájukat (ortodox), de szabadságukat, kiváltságukat is veszélyezteti. „Természetes” ellenségei mind 1703–1711-ben, mind 1848–49-ben a Habsburg-ellenes magyar felkeléseknek. A rendek érdeke és érdeme az államterület időleges egységének visszaállítása. Akárhányszor a 18. század folyamán az udvar a rendekre szorult, az utóbbiak viszonzásul a Határőrvidék egy-egy részének visszacsatolását követelték a vármegyei szervezethez, illetve az országgyűlés hatókörébe. Mária Terézia, honorálva e szolgáltatásokat, 1740 és 1779 között e kéréseknek eleget is tett. (Igaz, a Határőrvidék utolsó darabjainak „polgárosítását” majd csak 1867 után éri el a liberális állam.)

A rendek megtörése

A rendi magyar államszervezet keretén belül lassan haladt előre az újraberendezkedés. A kincstárnak kevés eszköze volt, az előrehaladás üteme tájanként a földesuraktól függött. A nemesség és az udvar megegyezése tartósnak látszott: 1723-ban a rendek elfogadják a Habsburg-ház új örökösödési törvényét, a nőági örökösödést, a király visszatartja az udvarban mind erősebb „modernizáló” pártot, az abszolutizmus híveit, a magyar rendek bírálóit. A lovagias magyar rendek a Habsburg-házat mentik meg, amikor az 1740–48, illetve az 1756–63 közötti orosz-osztrák háborúkban Mária Terézia hűségében harcolnak. A banderialis hadszervezet utolsó sikerei ezek. A háborúk tanulsága azonban mégis a rendi monarchia felszámolása irányába hajtja a királynőt. Látja, hogy ellenségének, a kicsiny kiterjedésű Poroszországnak sikerei az állam abszolút hatalmával végrehajtott belső korszerűsítésen alapulnak. Keresztülviszi az örökös tartományok igazgatási reformját, hogy az államigazgatás erejével nyúlhasson bele a gazdaság, a művelődés modernizálásába. Megtöri az ottani rendek kiváltságait is (1749). A magyar országgyűlés ellenáll: 1751-ben hallani sem akarnak az adómentesség eltörléséről, sőt a jobbággyadó-emeléseket is ellenzik. (Az udvar jobbággyvédő törvényét a megyék már korábban szabotálták.) Az udvar az állami bevételek hiányát egyedi úton pótolja. Amikor poroszellenes éllel a Birodalmat védő vámrendszer kialakításakor kettős vámvonalat épít: alacsony vámot Magyarország és az örökös tartományok között, magas vámot a Német Birodalom és az örökös tartományok határán. Megcsapolta így a német területre irányuló magyar kereskedelmet: ott ugyanis már sem a nemesek, sem az egyháziak vámmentessége nem volt érvényben. A lehetősége is elveszett, hogy a tőkeszegény Magyarországra – ahol ráadásul gyenge az infrastruktúra, alacsony értékű a munkaerő – nagyobb külföldi tőke áramoljon. Egyúttal a magyar agrártermék végállomása is Ausztriába került. Ennek is köszönhetően Magyarország agrárországgént épült újjá. Évszázadokra kiható indulási helyzet. Majd amikor a rendek 1764-ben ismételen elzárkóznak minden, az ő vállaikat is terhelő újítástól, a királynő dönt: kedvenc magyarjait, trónjának megmentőit nem hívja többé országgyűlésbe, s elkezd nem alkotmányos úton, abszolút eszközökkel kormányozni.

1687–1688

1687. február 16. Az eperjesi rendkívüli bíróság, Antonio Caraffa generális vezetésével, megkezdte a Thökölyvel rokonszenvezők letartóztatását.→

Június 3. Az erdélyi követ Belgrádban beszolgáltatja Erdély török adóját.

Augusztus 12. Nagyharsány-nál jelentős győzelmet aratnak a Szent Liga hadai.

Szeptember 29. A törökök földadják Eszéket.

Október 18.–1688. január 25. Országgyűlés Pozsonyban.

Október 27. Balázsfalván Apafi fejedelem biztosa, Teleki Mihály szerződést ír alá Lotharingiai Károly herceggel, aki ígéretet tesz az ország függetlenségének tiszteltben tartására.

November 3. A pozsonyi országgyűlés tiltakozására I. Lipót elrendeli az eperjesi rendkívüli bíróság feloszlását.

November 7. A pozsonyi országgyűlés lemond a szabad királyválasztás jogáról; a magyar trón a Habsburg-házban fiagon öröklődik.→

December 9. Magyarország első örökös királyát, a kilencéves I. Józsefet Pozsonyban megkoronázzák.→ – A császár német-római szent birodalmi hercegi rangot adományoz Esterházy Pál nádornak.→

1688. január 17. A császáriak bevonulnak Munkács várába.→

Január 24. Thököly fejedelmi jelvényeit Klobusiczky Ferenc zempléni alispán Pozsonyban átadja I. Lipótnak.

Május 9. Caraffa tábornagy és Teleki Mihály megállapodása szerint Erdély védurának és örökös királyának fogadja el I. Lipótot és utódait.

Június 10. A fogarasi országgyűlés Bécshez intézett folyamodványában kéri, hogy Apafi fejedelem és már fejedelemmé megválasztott fia halálukig birtokolhassák a trónt, s hogy a fejedelem rangban előzze meg Magyarországnak a törököt.

Augusztus 6. A nádor elnöklése alatt összeült rendi bizottság tervezetet készít az ország új berendezésére.

Szeptember 6. Miksa Emánuel bajor választófejedelem fővezérletével Belgrádot beveszik a szövetséges hadak.→

Szeptember 24. XIV. Lajos ismét hadat indít I. Lipót ellen.

December 9. I. Lipót felállítja az Újszerzeményi Bizottságot (Neoacquistica Commissio). A bizottság működése nyomán a magyarországi nagybirtok egy része a birodalmi (elsősorban német) arisztokrácia kezére kerül.→

Az év folyamán. Würzburgban megjelenik Johann Nicolaus Flämischer röpirata „Der in Böhmische Hosen ausgekleidete ungarische Libertiner...”

A törökellenes felszabadító háborúk és Európa

1688. szeptember 6. 1688-ban úgy tűnt, hogy az átmenetileg nyugvópontra került Habsburg-francia ellentétek szélcsendjében sikerrel fejeződik be a török háború, és a Balkán felszabadításával végérvényesen lezárul a keletről fenyegető veszedelem kora.

XIV. Lajos politikusi és hadvezérei azonban világosan látták, hogy az Ausztriai Ház hatalmának növekedése és erősödése Kelet-Közép-Európában jelentősen javítja a Habsburgok franciaellenes esélyeit is. Franciaország, amely folytatta a török Portával való kacérkodást, fokozatosan elszigetelődött. A kedvezőtlen helyzet cselekvésre ösztönözte a párizsi udvart, 1688. szeptember 25-én XIV. Lajos a pfalzi fejedelemség öröklésének ürügyén megindította pusztító hadjáratát Pfalz, lényegében azonban a császár ellen. A nyugaton fellángolt háború ugyan jelentősen gyöngítette a keleti hadszíntéren harcoló keresztény erőket, hiszen több 10 ezer katonát és – Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel személyében – kiváló hadvezéreket kellett átcsoportosítani a Rajna vidékére, ám egyúttal erősítette az

A Nemzeti Múzeum díszes török sátrát Bécs 1683. évi felszabadítása után Bani Lajos hadizsákmányként kapta, majd II. Rákóczi Ferencnek ajándékozta. A magas rangú török főméltóság sátrát két vászonzétegből készítették. A hosszúhatszögű sátor tetejét két földbe vert oszlop tartotta

európai egyensúly fenntartásában érdekelt országok egymásra utaltatását. Az augsburgi szövetség (1689: Anglia, Hollandia, Spanyolország, Savoya és a császár) célja éppen a francia támadás elhá-

ritása, a császári haderő részben tehermentesítése volt. Így a végül nem vezetett a törökök elleni háború lezárásához, kényszerű békekötéshez. A Habsburg-párti koalíció ez esetben kiállta a próbát.

Eperjesi vésztörvényszék, Munkács védelme

1687. február 16. Thököly kurucjai 1685 végére minden erősségüket elvesztették, majd 1686-ban Erdélyből is kiűzték a fejedelmet Apafi csapatai. Végül a törökök fogták le s hurcolták el. Thököly Imre hitvese, Zrínyi Ilona és várnépe azonban még 1687 elején beidalcolt a császáriakkal, a szleje bevehetetlen Munkács várába zárkózva. Gróf Antonio Caraffa tábornagy, a felső-magyarországi csapatok főparancsnoka ekkor egy általa kiagyalt összeesküvésről „tájékoztatta” az uralkodót, hogy jogalapot teremtsen a Thökölyvel rokonszenvező felső-magyarországi nemesek és polgárok perbe fogásához, s egyúttal megfélemlítse a várbelieket meg a velük titkon kapcsolatot teremtő, levelező környékbelieket.

I. Lipót császár egedélyével február 16-án megkezdte a letartóztatásokat, amelyek májusig elhúzódtak, miközben március 5-én és 22-én a saját elnökletével mű-

ködő, németekből és magyarokból álló, tizenkét tagú törvényszék Eperjesen huszonegy halálos ítéletet hozott; ketten a tortúra során szenvedtek ki. Három szolgarendű kivételével Zólyom, Sáros és Abaúj megyei protestáns vallású nemesek, illetve vagyonos eperjesi és kassai polgárok voltak a tábornok áldozatai.

Az ítéleteket Eperjes piacán hajtották végre. A további letartóztatásoknak és kivégzéseknek az októberben összehívott pozsonyi országgyűlés vetett véget. A király november 3-án elrendelte a rendkívüli bíróság feloszlását. Zrínyi Ilona végül 1688 januárjában fogadta el a császár békefelteletét, s átadta Munkácsot. A kivégzett Zrínyi Péter lánya, I. Rákóczi Ferenc, majd Thököly Imre felesége, a későbbi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc anyja, a férje mellett jóban-rosszban hőiesen kitartó asszony szimbólumává vált.

Zrínyi Ilona asszony (olajfestmény, 18. század eleje)

Magyarország örökös Habsburg-királyság

1687. november 7. A török elleni felszabadító harcok megindulása és mindenekelőtt Buda felszabadítása egyre sürgetőbbé tették a császári/királyi udvar számára az ország kormányzásának áttekintését, a különböző reformelképzelések megvitatását, az ősi rendi alkotmány módosítását. Ehhez viszont szükséges volt a magyar országgyűlés összehívása. A legfontosabb államjogi kérdések már a császár és a főrendek képviselői között tartott előzetes tárgyalásokon eldőlték: a királyválasztás jogának helyébe a Habsburgok örökös királyságának törvénybe iktatása

lépett az Aranybulla ellenálási záradékának eltörlésével.

I. Lipót császár ennek tudatában hívta össze 1687. október 18-ra Pozsonyba a magyar rendeket, hogy a szükséges törvénymódosításokat velük elfogadtassa. A Caraffa tábornok eperjesi vésztörvénszéke által hozott ítéletek árnyékában a rendek tárgyalásai az uralkodó elképzelései szerint haladtak. Az országgyűlés jóváhagyta az új törvényeket, és elsőszülöttségi jogán királlyá koronázták a 9 éves József főherceget.

A király 1688 januárjában szentesítette a törvényeket, melyek értel-

mében Magyarország a Habsburgok örökös királyságai közé került. A lojális főnemesség szolgálatainak elismeréseként törvénybe iktatták a hitbizomány intézményét (vagyis: királyi engedéllyel elidegeníthetlenné nyilvánították a nagybirtokok jelentős részét). A köznemesség megnyugtatóására megújították az 1681. évi soproni országgyűlés vallásügyi intézkedéseit (vagyis: kimondták a protestáns vallásgyakorlat szabadságát); megszüntették az eperjesi vésztörvénszéket. Az országgyűlés ugyanakkor nagyszámú külföldi főnemet fogadott a Magyar Királyság nemesei közé.

A „barokk” uralkodó: I. Lipót. Több nyelven beszélt, jelentős műgyűjtő és zenekarát volt

Esterházy Pál, a birodalmi herceg

1687. december 9. Az 1687. évi országgyűlés előkészítése során augusztusban a magyar egyházi és világi főméltóságok – közöttük gróf Esterházy Pál nádor – megegyezést kötöttek I. Lipót császárral: közreműködnek a rendek megnyerésében az udvar által óhajtott törvények meghozatalakor. Ennek elismeréseként az uralkodó 1687. december 9-én kelt rendeletével, elsőként a magyar főnemesség közül, Esterházy Pált saját személyére szólóan német-római birodalmi hercegi rangra emelte. A magyar főnemesi rangok között addig ismeretlen hercegi (latinul princeps, németül Fürst) cím a Német Birodalom legelőkelőbb, többnyire fejedelemsként valóságosan is uralkodó személyeit illette. Magyarországi adományozására a következő évszázadban az uralkodóhoz legközelebb álló főnemesség részére került sor. Így a Pálffy, Batthyány, Grassalkovich, Koháry családok emelkedtek a birodalmi hercegek sorába.

Esterházy Pál 17 éves korában (1652)

Koronázási ünnepség Pozsonyban

I. Lipót 1687-ben megkoronáztatta 9 éves fiát, I. Józsefet. Népünnepély koronázáskor. Felül ökörsütés; verekedő, illetve békésen falatozó emberek. Alul borral folyó kút (rézmetszetek, 1687–88)

Az Újszerzeményi Bizottság

1688. december 9. Buda visszafoglalása után sürgető feladatává vált a Habsburg Birodalomba immár ténylegesen is visszakerült területek jogi helyzetének és közigazgatásának rendezése. A bécsi udvar magas bevételt remélt ezekről a frissen felszabadított területekről, hiszen elhúzódó törökellenes és nyugati háborúi miatt államadósságai már mintegy 30 millió forintra rúgtak. Lipót császár a felszabadított területeket a fegyverjog (jus armorum) alapján megszerzett tartományoknak tekintette. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az addig török uralom alatt lévő jószágok tulajdonosainak, illetve az egykori birtokosok utódainak nemcsak a birtokokra vonatkozó jogukat kellett igazolniuk, hanem fegyverválság címén a birtok becsértékének 10%-át is be kellett készpénzben fizetniük a kincstárba. Ezen ügyletek intézése a császár az Udvari Kamarán belül létrehozta az Újszerzeményi Bizottságot (Neoacquistica Commissiót). A fegyverválság fizetése alól csak a katolikus egyház birtokait mentették fel. Sok birtokos nem tudta a fegyverválságot kifizetni, vagy jogait a Neoacquistica Commissio számára elfogadhatóan igazolni. Ezek a jószágok fiskális birtokokként a kamara kezelésébe kerültek, és általában hadiszállítások, tartozások fejében külföldieknek jutottak, akik rendszerint sietve túladtak azokon.

1689–1691

1689. április 6. Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel a francia frontra távozván, I. Lipót Badeni Lajos örgrófot nevezi ki a magyarországi sereg fővezérévé.

Szeptember 24. A Badeni Lajos vezette szövetséges hadak beveszik Ništ.

November 15. Kollonich Lipót, az ország új berendezése tervét kidolgozó bizottság elnöke előterjeszti „Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn” című reformtervezetét. → – Arsenije Cernojević ipeki szerb pátriárka híveivel meghódol Aeneas Sylvius Piccolomini császári tábornagy előtt. →

Az év folyamán. Misztótfalusi Kis Miklós nyomdász és betűmetsző Amszterdamból hazatér Kolozsvárra, s felállítja az első korszerű erdélyi nyomdát. → – Bécsben megjelenik Hevenesi Gábor jezsuita szerzetes munkája: „Parvus atlas Hungariae”.

1690. április 15. Meghal I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem.

Június 8. III. Szulejmán szultán Thököly Imrét teszi meg Erdély fejedelmévé.

Augusztus 12. Királyi rendelet kolleghiális hivatalállá szervezi a Magyar Udvari Kancelláriát. →

Augusztus 21. Zernyestnél török és tatár csapatokkal Thököly Imre megveri a császáriaktól támogatott erdélyi sereget. → I. Lipót diplomájában kiváltságokat helyez kilátásba a császári sereg oldalán a török ellen harcoló szerbeknek.

Október 16. I. Lipót kibocsátja az Erdély közjogi helyzetét 1848-ig szabályozó diplomát (Diploma Leopoldinum). Kinyilvánítja a hagyományos erdélyi jogrend sértetlen fennmaradását, az Erdélyi Fejedelemségnek a magyar korona fennhatósága alatti külön államiségét.

December 15. I. Lipót elrendeli, hogy 1691-től a Magyar Királyi Kamara küldjön minden városi és vármegyei tisztújításra királyi biztost.

Az év folyamán. Kolozsvárott megjelenik az első magyar nyelven nyomtatott orvosi könyv, Pápai Páriz Ferenc „Pax Corporis” című műve. →

1691. augusztus 2. Thököly Imre csatlakozik a Belgrádnál táborozó török főereghez.

Augusztus 19. Szalánkeménél a Badeni Lajos vezette császári sereg megveri Köprülü Musztafa hadait.

Augusztus 20. I. Lipót ünnepestes oklevélben, némileg megkurtítva, megismétli a török ellen fegyvert fogott szerbeknek ígért kiváltságokat. (A betelepülők számát 100 ezer főre tehetjük.) →

Az év folyamán. A kukorica első magyar nyelvű előfordulása.

Ahogy a szerb történelmi festészet elképzelte – A szerbek menekülése a török elől 1690-ben (Papo Jovanović festménye, 1896)

A szerbek letelepedése Magyarországon

1689. november 15. A szerb ortodox egyház feje, Arsenije Cernojević ipeki (peći) pátriárka 1689. november elején a császári kézre került Üszküben (Skopje) hódolt meg híveivel együtt Aeneas Silvius Piccolomini császári altábornagy előtt, és elismerte I. Lipót uralkodójául. Ezzel a jelképes aktsussal vette kezdetét az az eseménysorozat, amely a szerbek egy jelentős csoportjának Magyarországra telepedésével és némileg kiváltságolt státusba kerülésével végződött.

Ennek első állomása az uralkodó 1690. augusztus 21-én kelt diplomája, amely a szerbek számára a magyar korona fennhatósága alatt széles körű egyházi és kormányzati autonómiát biztosított korábbi lakóhelyükön. Amikor Fazil Musztafa nagyvezír 1690. évi elmentámadása következményeként a császári hadvezetés korábbi foglaltsai – Belgrádot is beleértve – újra török kézre kerültek, a balkáni felkelésben részt vett szerb csoportok – Cernojević pátriárka vezetésével

– Magyarországra menekültek. I. Lipót 1691. augusztus 20-án újabb diplomát bocsátott ki, amelyben – a megváltozott helyzetnek megfelelően – már nem szólt autonóm területről, de ígéretet tett a szerbeknek, hogy Magyarországon is saját egyházi és világi vezetőik irányításával élhetnek. Arsenije Cernojevićnek így módon sikerült kivonnia a görögkeleti szerbeket a római katolikus egyház térítési kísérleteinek hatóköréből.

Pápai Páriz Ferenc, orvos, filológus

1690 folyamán. A nagyenyedi kollégium egykori diákja, utóbb tanára, külföldi egyetemeken szerzett tudását kamatoztatva vált a 17. századi Erdély egyik polihisztorává. A kollégiumban bevezette az orvosi alapismeretek tanítását. Kora orvosi ismereteit „Pax corporis” (1690) című művében foglalta össze, míg filológiai jártasságáról 1710-ben Lőcsén megjelent latin–magyar szótárával tett tanúbizonyságot.

A borbélyorvos műhelye (ifj. David Teriers olajfestménye, 17. század)

A szerbek és a Határőrvidék

1691. augusztus 20. A Magyarországra beköltözött szerbek eltérő termelési szokásaik, vallásuk, életmódjuk és kiváltságaik miatt sorozatos összetűzésbe kerültek a helyi lakossággal és a vármegyei hatóságokkal. Veszélyes konfliktusforrást szüntetett meg tehát a bécsi kormányzat, amikor 1695–96-tól, a török délvidéki ellen-támadásainak időszakától, katonai szolgálatra próbálta őket fogni. Megszervezésük azonban évekig elhúzódott. A Haditanács 1702-ben létrehozta a Magyarország délkeleti határait biztosító Szerb Határőrvidéket – amely Erdélytől a Maros és Tisza mentén Szlavóniáig húzódott –, és ott őrszervezetet formált belőlük.

A szerb határőrök a Haditanács igazgatása és császári tisztek parancsnoksága alá kerültek, de alsó fokozaton katonai önkormányzattal és szabad görögkeleti vallásgyakorlással rendelkeztek. A határ menti sáncok, palánkok és őrhelyek őrzését látták el, ugyanakkor a nagyobb katonai központok – Szeged, Arad, Várad – gyorsan mozgósítható fegyveres erejét is ők adták. Katonai szolgálatukért 16–18 holdnyi, utódaira átörökíthető, adó- és robotmentes földet kaptak, valamint a Határőrvidéken vámmentesen kereskedhettek. A földművelés és kereskedelem mellett állattenyésztéssel és iparüzéssel foglalkoztak.

Tervezet a belső viszonyok rendezésére

1689. november 15. Elkészül az „Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn” (A Magyar Királyság berendezkedéséről) címet viselő összeállítás, amely az 1687–88. évi országgyűlést követően Kollonich Lipót (korábbi) javaslatára felállított bizottság együttes munkája volt. A horvát eredetű katonacsaládban született Kollonich fiatalkori pályafutása a török elleni harcokhoz kötődött. Főpapi működése 1668-ban, politikai szereplése a Magyar Kamara elnökeként 1672-ben kezdődött. A magyarországi állapotok kitűnő ismerőjeként kezdeményezte a politikai, jogi, egyházi, gazdasági és katonai kérdésekre kiterjedő felmérés és koncepció kidolgozását.

Az elnöklethez álló héttagú bizottság 15 havi munkával, 1688. július 29. és 1689. november 15. között, alkotta meg az 500 oldal

kitevő tervezetet. Az emlékirat készítői abból indultak ki, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom része, és belső viszonyainak rendezéséhez, gazdasági felemelkedéséhez – az ezzel együtt járó igazgatási és jogszolgáltatási modernizációhoz, a népesség gyarapításához – az uralkodónak meghatározó érdeke fűződik. Az „Einrichtungswerk” ennek megfelelően egyaránt tartalmazott abszolutista elemeket és az ország javát szolgáló javaslatokat. A Kollonich-féle bizottság munkájában magyarok nem vettek részt.

A mielőbbi megvalósítás szándékától sarkallva Kollonich 1689. augusztus 22-én az uralkodó által még jóvá nem hagyott dokumentum végrehajtására három rendelkezést bocsátott ki. Az elsiertt rendelkezések egyaránt tiltakozást váltottak ki a magyar rendekből

(akik jogtalan beavatkozást emlegettek) és az udvari hatóságokból (akik a császári katonaság visszáseiről kért adatok miatt háborodtak fel).

Noha az „Einrichtungswerk” egyes részleteinek megvitatása még 1691-ben is folytatódott, ekkor már eldőlt, hogy bevezetésére több irányú érdeklődések miatt nem kerül sor.

Misztótfalusi Kis Miklós, a nyomdász

1689 folyamán. A 17. század leghíresebb magyar betűmetszője és nyomdása Amszterdamban szerezte ismereteit, ahol Károlyi Gáspár teljes bibliafordítását is újranyomtatta (1685).

1693. évi hazatértét követően immáron Erdélyben, Kolozsvárott mintegy félszáz – pallérozott tipográfiai ízlésről tanúskodó – könyvet (pl. Balassi Bálint istenes versei, Comenius tankönyvei, naptárak stb.) készített.

Az első grúz nyomdai betűkészlet műszójét később a református ortodoxia részéről durva támadások érték hitbéli „újításai” miatt. Ezek ellen az 1698-ban Kolozsvárott megjelentetett „Maga személyének... mentsége” című munkájában védekezett.

A közigazgatás újjászervezése

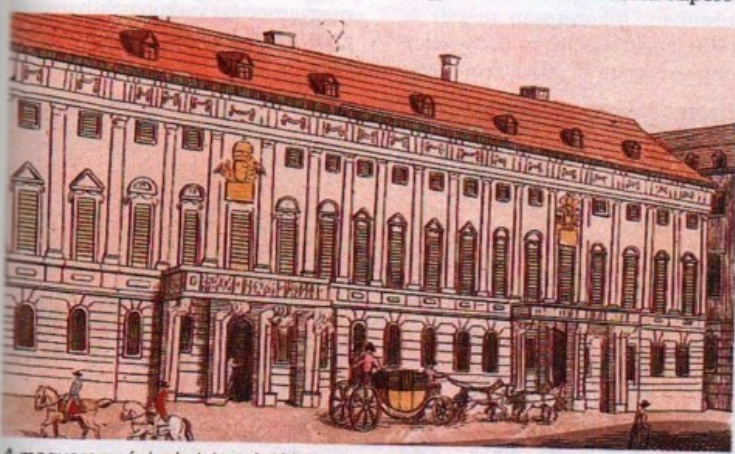
1690. augusztus 12. Az ország központi területének felszabadulása időszerűvé tette a közigazgatás újjászervezését. 1690. augusztus 12-én napvilágot látott királyi rendelet Magyar Udvari Kancellária néven bécsi székhellyel működő kormányszervet hozott létre, melynek élén világi kancellár és alkancellár állottak. Munkájukat 12 tanácsos és hivatali apparátus segítette; a döntéseket tanácsülésben hozták. A Kancellária legfontosabb feladata: a magyar rendi érdekek képviselése, a magyarországi ügyek közvetítése, a nemesi vármegyék és az udvar közötti kapcsol-

lattartás volt. Az uralkodó politikai döntéseinek kialakításában viszont többnyire háttérbe szorult a Birodalom központi szerveivel szemben.

A szélesebb értelemben vett belső igazgatási feladatok irányítására a három évtized múltán 1723–24-ben megalapított Helytartótanácsot rendelték. Ezzel teljessé vált az a központi igazgatási szervezet, amely – a II. József idején történt átmeneti átszervezésekkel eltekintve – 1848-ig fennállott.

A bécsi központi kormányzatszervek egyik irattára (rézmetszet, 17. század)

A magyarországi adminisztráció központja. A Magyar Kancellária épülete Béciben (litográfia, 19. század)

1692–1697

1692 folyamán. Magyarországra 2 millió Ft hadiadót vetnek ki. – A beszercebányai bányakamara támogatásával a morvaországi Carl Philipp Kropf Libetbányán (Zólyom m.) üzembe helyezi az első magyarországi nagyolvasztót. →

1693. május 14. I. Lipót szabályozza az erdélyi felekezettek jogait, intézkedik a katolikusok védelméről, és Bécs székhellyel elrendeli a független Erdélyi Udvari Kancellária felállítását.

Október közepe. A török hadsereg segédcsapataként működő tatárok a Tiszántúlt pusztítják.

Az év folyamán. Luigi Ferdinando Marsigli olasz hadmérnök először jegyzi fel a Duna vízállását.

1694. március 9. I. Lipót nagykorúvá nyilvánítja a gyámsága alatt álló 18 éves II. Rákóczi Ferencet.

Április 18. Esterházy Pál nádor az Udvari Kamarával kötött szerződése értelmében 250 ezer Ft készpénzkölcsön fejében 300 ezer sókockát kap az erdélyi sóbányákból, és azt országosan árusíthatja. →

Május 1. A magyarok és törökök érintkezésének megnehezítésére I. Lipót elrendeli szerbek telepítését a Duna-Tisza közére. (A rendelkezést részben hajtják végre.)

1695. január 12. A törökök feladják Gyula várát. A megszállt terület visszazsuzorul a Tisza-Maros közére.

Március 4. A Magyar Udvari Kancellária egybeszerkesztve újból kiadja a szerbeknek adott valamennyi kiváltságlevelét.

Szeptember. A nagybányai hegyekbe húzóda Esze Tamás tarpai jobbágy, Kis Albert volt kuruc hadnagy parasztfölkelést készít elő.

1696. június. I. Lipót Bécsbe internálja II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet.

Augusztus 27. I. Lipót a Magyar Kamarát a bécsi Udvari Kamara alá rendeli.

November. A katonai ellátás megszervezésére I. Lipót országos biztosokat rendel ki.

1697 eleje. I. Lipót elismeri II. Rákóczi Ferenc német-római birodalmi hercegi címét.

Az év tavasza. Károlyi Sándor Szatmár vármegyei főispán elfogatja a Hegyalján szervezkedő Esze Tamást. →

Június 17. II. Musztafa szultán megindul Isztambulból Magyarország ellen.

Július 6. Adam Ritschan generális szétveri a hegyaljai kuruc fölkelést.

Augusztus 28. A szultáni sereg elfoglalja Titelt, a török sereg átkel a Tiszán a Duna-Tisza közére.

Szeptember 11. Zentánál Savoyai Jenő megsemmisítő vereséget mér a török seregére. →

Az év folyamán. Erdélyben megindul az uniós mozgalom.

Sóvágók és sószállítók

1694. április 18. Az erdélyi sóbányákban külön erre szakosodott mesterség volt a sóvágóké, akik a kibányászott sót előírt méretű sókockákra vágták. „A sóvágóknál az a szokás, hogy amikor felfogadják őket munkára, ennek mintegy megerősítésül minden embernek egy új ruhához elegendő, kilencrőfnyi posztót adnak, illetve ajándékoznak. Ez azt jelentette, hogy egész évre elszegődött munkára.”

A kibányászott és szabályos, előírt méretű kockára vágott tömböket el kellett szállítani a bányákból a raktárakba, ami a só súlyát és a só-tömbök méreteit tekintve korántsem jelentett könnyű feladatot. Szükség volt speciálisan betanított lovakra, istrángokra, vasra, acélrudakra, sok faggyúra, nagy, erős vontatókötelekre és persze zabra, szénára, valamint ökörbőrre, amin a sókockákat a széttörés veszélye nélkül vontathatták. A tordai sóbányából – a legfehérebb sót ezekben bányászták – a mázsálás után ökrös vagy lovas fogatok fuvarozták a sókockákat a folyóig. (Mivel a közeli Aranyos folyó hajózásra

alkalmatlan volt, a távolabbi, de nyugodtabb vizű Marosig kellett szállítani.) Itt egy sóraktárt létesítettek, mert a sót a Maroson sem lehetett egész évben szállítani. Áradáskor vagy ellenkezőleg: amikor a vízállás alacsony volt, a só a raktárban maradt. A bárkák és tutajok tulajdonosait celeristáknak vagy cellárnak nevezték. Ezek legtöbbször kamarai alkalmazottak voltak, de igénybe vették magánhajósok szolgálatait is. A kerekesekek vagy rotisták voltak a szekeresszadák, akik a sót a bárkáig fuvarozták. A máglyások vagy numerátorok felügyelete alatt álltak, akik a sókockákat összeszámolták, lemérték, nyilvántartották.

A sóbányák az Árpád-korban magánföldesúri, az Anjou-kor óta regálejogon királyi tulajdonban voltak, az erdélyi és a máramarosi sóbányák így kerültek a 16–17. században az erdélyi fejedelmek birtokába. Apafi Mihály idejében a sóbányákat az erdélyi fejedelmi tanácsurak bérelték, akik a bérletet „albérltet”-ként továbbadták görög kereskedőknek. A bérleti

Erdélyi magyar sóvágó (vízfestmény, 17. század vége)

rendszer a struktúrát érintetlenül hagyta, csak a nyereséget vonta el a fejedelmi kincstártól.

Vasszükséglet és kovácsvas Magyarországon

1692 folyamán. A vasércből közvetlen vagy közvetett módon lehet vasat olvasztani. A közvetlen eljárásnál a vas – miközben az ércből az idegen anyagok salak formájában kifolynak – csak megpuhul, képlékennyé, ipari feldolgozásra alakíthatóvá válik, a közvetett eljárás során cseppfolyós lesz. Ezt a nyersvasat „frissíteni” kell, azaz: speciális hőkezeléssel el kell távolítani belőle a fölösleges széntartalmat. Így lesz a végtermék a szük-

ségletnek megfelelően kovácsvas vagy acél. A vasolvasztó neve a közvetlen eljárásban bucakemen-ce, a közvetett eljárásban – az olvasztó méreteire utalva – nagyolvasztó. Az újkor állandóan növekvő vasszükségletét már csak nagyolvasztókkal lehetett fedezni.

A vasolvasztó Európa nyugati és északi országaiban a 13–16. század folyamán, fokozatosan terjedt el, 1600 körül Cseh- és Lengyelországba is eljutott. Magyarországon

Carl Philipp Kropf morva vállalkozó építette az első 1692-ben Libetbányán az Udvari Kamara költségén, sziléziai munkásokkal. Az első nyersvascsapolásra 1692. szeptember 13-án került sor. Az üzem nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Túl drágán és rossz minőségű árut termelt, négy év alatt csődbe is ment. A nagyolvasztó a magyarországi vaskohászatban csak a 18. század folyamán honosodott meg.

Egy bányász kitolja az aknából a megrakott csillét. A mester a fémeket a kemence tűzébe tartja (címerkép részlete, 1607)

Savoyai Jenő herceg, a magyar földesúr és a „zentai győző”

1697. szeptember 11. Jenő herceg Párizsban született (1663) a francia királyi családdal rokonságban álló Jenő Móríc Sois-

sons-i gróf ötödik gyermekeként. Az előnytelen külsejű fiút óhaja ellenére XIV. Lajos távol tartotta a katonai pályától; papnak nevel-

ték. Az 1683. évi török támadás hírére Bécsbe szökött, és felajánlotta szolgálatait I. Lipót császárnak. 1688-ig végigverekedte a török háború java összecsapásait, 1690–1696 között Észak-Itáliában harcolt a franciák ellen, onnan rendelte vissza az uralkodó a magyarországi csapatok élére 1697-ben. A törökellenes háborúk után Magyarországon kapott birtokai közül a ráckevei uradalom a leghíresebb, különösen szép, barokk kastélya miatt.

Az Erdély ellen vonuló 70 ezer főnyi török hadsereg II. Musztafa szultán és Elmas Mehmed nagyvezír vezetésével szeptember 10-én érkezett Zentához. A császári haderő 60 ezer főből állt, amely Savoyai Jenő vezetésével a Tiszán való átkelés közben – tehát még nem is a harcmezőn, hanem az oda történő felvonuláskor – mért súlyos vereséget a szultáni seregére. A török háború sorsát megpecsételő véres zentai csatában mintegy 25 ezer török lelte halálát, a császáriak ennek egytizedét veszítették.

Savoyai Jenő (rézmetszet, 17. század)

A hegyaljai felkelés és előzményei

1697 tavasza. Esze Tamás tarpai jobbágy és Kis Albert egykori kuruc hadnagy a nagybányai hegyek lakosságát Thököly Imre hűségére szólítva, 1695 szeptemberében felkelést készítettek elő. Szervekedésüket egy esztendő múltán a szomszédos Bereg megyében már 200 főnyi csapattal folytatták, melynek eredménye az 1697 júliusában a Hegyalján kibrobbant felkelés lett. Esztét és társait ugyan az esztendő tavaszán Károlyi Sándor báró elfogatta, a Tokaji Ferenc (Thököly Imre egykori hadnagyja) vezette kurucok azonban Tokaj és Sárospatak bevétele után augusztus eleji fegyverletételükig harcoltak az ellenük rendelt Charles Vaudemont altábornagy csapatai ellen.

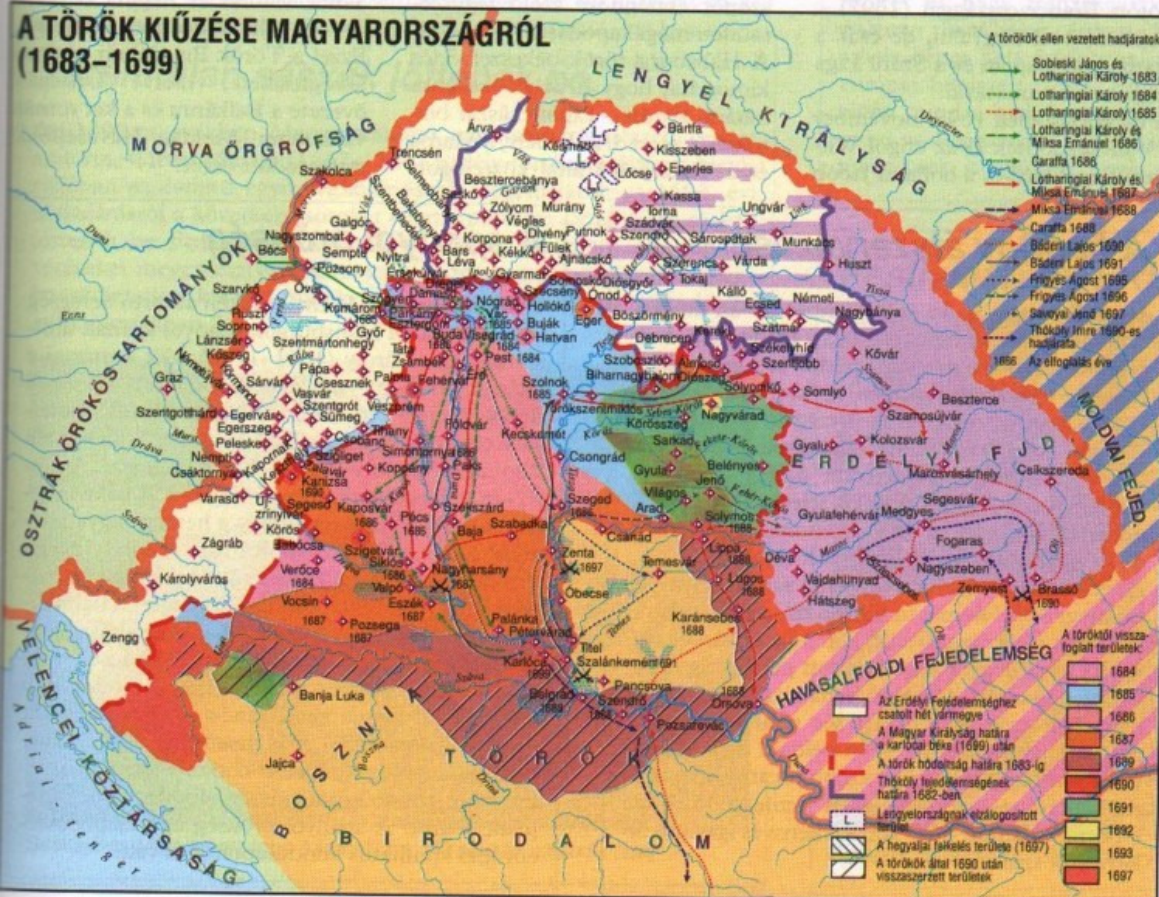

Tarpa hajdúváros címere (1705)

Az érett barokk stílusú világi építészet egyik legkiemelkedőbb magyarországi példája a ráckevei Savoyai-kastély. Savoyai Jenő sikerei elismeréséül nagy birtokot kapott a Csepel-szigeten. A kastély tervezője Johann Lucas von Hildebrandt, a Dunához közel hosszan elnyúló épületet tervezett. Műve a kényelem, a pompa megtestesítője

A TÖRÖK KIÜZÉSE MAGYARORSZÁGRÓL (1683–1699)

1698. február 1. I. Lipót a töröktől visszafoglalt Pozsega, Verőce, Valkó és Szerém megyében nem állítja helyre a vármegyei közigazgatást, hanem helytartót nevez ki e terület élére.→

Szeptember 8. Az 1690-ben Magyarországra menekült szerbek katonai egységekre szervezését rendeli el I. Lipót.

Az év folyamán. Nagy pestisjárvány tizedeli a lakosságot Erdélyben.→

1699. január 26. Karlócán békét kötnek a Szent Liga és a Porta képviselői.→

Február 5. Az Udvari Haditanács feloszlát egyes magyar ezredeket és szélnek ereszt a végvári katonaságot.→

Február 16. I. Lipót oklevélben rögzíti a román görög katolikus egyház megalakulását.

1700. március 1. I. Lipót jelentős kölcsönt vesz föl Hollandiától; zálogul lekötö a magyarországi rézbányákat azzal, hogy évente legalább 4 ezer mázsza rezes szállít Amszterdamba.

Március 3. Londonban III. Vilmos angol és XIV. Lajos francia király megállapodik a spanyol örökség felosztásáról.

November. II. Rákóczi Ferenc és néhány északkelet-magyarországi nemes levélben fordul XIV. Lajos francia királyhoz, támogatást kérve a maga és a magyar nemzet számára.

November 1. Meghal II. Károly, az utolsó, Habsburg-házból való spanyol király.→

November 16. I. Lipót és III. Frigyes brandenburgi fejedelem Bécsben szerződést köt. A választófejedelem támogatja a Habsburg-ház császárságát, Lipót viszont hozzájárul, hogy Frigyes királlyá koronáztassa magát.→

1701. február. Franciaország és Ausztria között megindul a spanyol örökösödési háború.

Április 18. I. Lipót utasítására nagysárosi kastélyában letartóztatják Rákóczi Ferencet.

Augusztus. Bercsényi Miklós XIV. Lajos francia királyhoz intézett emlékiratában felveti egy francia segítséggel indítandó Bécs ellenes magyarországi fölkelés lehetőségét. (A francia uralkodó elzárkózik.)

Szeptember 7. Hágában franciaellenes szövetséget köt Ausztria, Anglia és Hollandia.

November 7. Rákóczi Ferenc megszökik a bécsiújhegyi börtönből, és Lengyelországba menekül.

1702. február 7. A magyarországi várak felrobbantását rendeli el a bécsi Udvari Kamara.

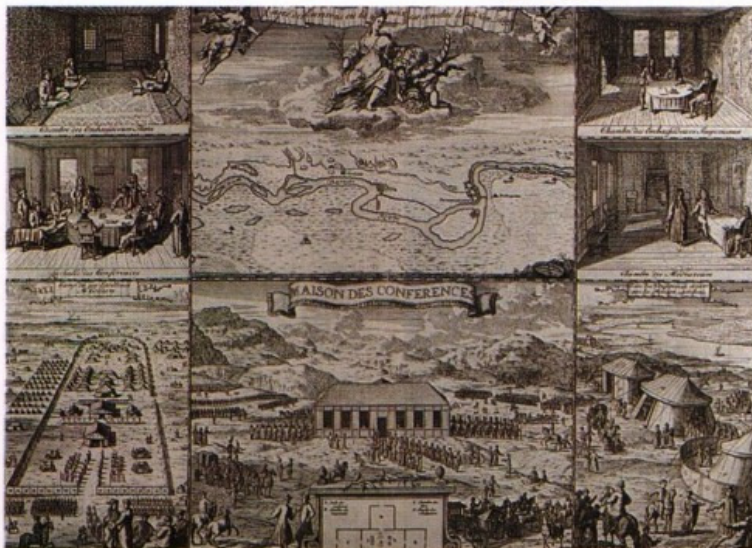
Március 22. A Jászkuvaságot – mint újszerzeményi területet – 500 000 forintért zálogba adja I. Lipót a Német Lovagrendnek.

Május 15. I. Lipót hadat üzen XIV. Lajos francia királynak.

Augusztus 20. A töröktől visszafoglalt területek birtokosai által fizetendő ún. fegyverváltás kivetésére I. Lipót Udvari Kamarai Bizottságot létesít.

Szeptember 28. A Német-római Birodalom hadat üzen Franciaországnak.

Habsburg–török megegyezés Karlócánál

Török és osztrák küldöttség béketárgyalásokat folytat Karlócán (rézmetszet, 1699)

1699. január 26. A Török Birodalmat 1698-ra kimerítette a tizenöt éve tartó háború, ezért a Porta úgy határozott, hogy Orániai Vilmos angol király és németalföldi helytartó útján békeajánlattal fordul a Habsburg uralkodóhoz. I. Lipót császár – miután már békét kötött Franciaországgal (1697) – hajlandó volt tárgyalni, de csak a status quo alapján és a Szent Liga tagjainak bevonásával.

A megbeszélések 1698. november 13-án kezdődtek el az angol William Paget lord és a holland Jacob

Colyer közvetítésével a szerémségi Karlóca mellett felépített barakk- és sátoztáborban. A Porta képviselője külön-külön alkudozott a császár, a lengyel király, az orosz cár és a velencei dózse meghatalmazottával, amelynek eredményeként 1699. január 26-án aláírták a huszonöt esztendőre szóló fegyverszüneti megállapodást.

A Habsburg–török békeszerződés kimondta, hogy Erdély – korábbi határai között – Lipót császár birtokában marad, az Erdély, a Maros és a Tisza folyó által közrefogott

Temesközt viszont – Temesvár központtal – a szultán tartja meg. A császáriak ezen vonalakon belül kötelesek kiüríteni és lerombolni a kezükön lévő erősségeket, de a törökök sem emelhetnek új várakat. A határfolyók szigetei a császár birtokában maradnak, de a folyókon mindkét fél alattvalói szabadon hajózhatnak. A Duna–Tisza között a császár, a Szerémség keleti felét viszont a szultán uralja. A török kiengedte kezéből csaknem az egész Magyarországot, amelynek sorsára a továbbiakban nem gyakorolt közvetlen befolyást. Mintegy ennek előjele volt azon kötelezettségvállalása, hogy Thököly Imrét és híveit a Török Birodalom belső területére költözteti. Megegyeztek abban is, hogy kicserélik a foglyokat, és biztosítják egymás alattvalói számára a szabad kereskedést. Külön-külön szerződésben a lengyelek megkapták Kamieniec Podolskit, az oroszok az egyébként is birtokukban lévő Azovot, Velence pedig megtartotta a dalmát tengerpartot Raguzáig, valamint Moreát (Peloponnészosz félsziget), Santa Maurát és Aegina szigetét, viszont vállalta Lepanto kiürítését. Ezzel a Török Birodalom európai felségterülete, illetve befolyási övezete a Balkánra és a két román vajdaságra (Moldva, Havasalföld) zsugorodott össze.

A hadügy átszervezése

1699. február 5. Az 1699. január 26-án megkötött karlócai béke után az Udvari Haditanács hozzálatott részben a magyar ezredek és a végvári katonaság felosztásához, az egykori végvárak lerombolásához, részben az ország új törökellenes védelmi rendszerének kialakításához. A tárgyalások és bizottsági munkálatok évekig húzódtak. 1702 tavaszától megkezdtek a feleslegessé vált várak felrobbantását. A végvári katonaság szerepét a déli végeken a betelepült szerbek vették át.

Az erődtípusokat hat csoportba sorolták, melyek mindegyikénél német és francia hadmérnökök irányították az aknamesterek, kőfejtők, kovácsok, továbbá a vármegyék által kihajtott parasztság munkáját. A parancs teljes végrehajtására a roppant nagy költségek és a kivitelezés nehézségei miatt mégsem került sor. Egerben például csak a külső várat semmisítették meg, a több tucatnyi akna felrobbantásához azonban így is mintegy 35 tonna lőporra, valamint több száz szekérre és igavonó állatra volt szükség.

A spanyol örökség

1700. november 1. Évtizedeken át tartó betegség után meghalt a Habsburgok spanyol ágának utolsó tagja, II. Károly (1661–1700), akit kortársai a „Megbabonázott” melléknévvél illették. Életének utolsó éveit a birodalom öröklése körüli küzdelmek töltötték ki. Az uralkodó október 3-án írta alá végrendeletét, amely XIV. Lajos unokáját, Anjou Fülöp herceget tette meg örökösévé. A béke megőrzése érdekében kérte, hogy a herceg vegye feleségül Lipót császár egyik leányát. A király halála napján (november 1.) közzétett végrendelet a császári udvarban felháborodást, a tengeri hatalmaknál megdöbbenést váltott ki. A világalpolmi elképzeléseket dédelgető francia király rövidesen spanyol királlyá kiáltotta ki unokáját. Anjou Fülöp herceg 1701 januárjában francia sereg élén vonult be Spanyolországba. A Habsburgok osztrák ágának a spanyol örökségre vonatkozó igényeit érvényesíteni kívánó Lipót császár háborús előkészületekbe fogott. A spanyol örökség egy újabb összeurópai konfliktus kiindulópontjává vált.

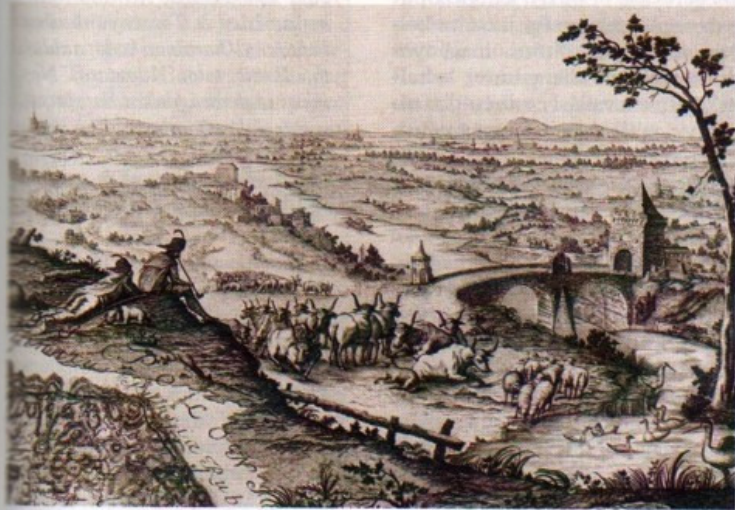
A „puszta, elhagyott és műveletlen” Magyarország

1698. február 1. Neszmély „és Buda közt két napig a világ legszebb rónaságán utaztunk keresztül. E róna oly sík, mintha ki volna kövezve, és ami fő, szerfölött termékeny, azonban nagyjából pusztá, elhagyott és műveletlen. [...] Valóban nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni, kivált, ha meggondoljuk,

hogy hajdan a lehető legnagyobb virágzásnak örvendett, és ma így nagy területen embert is alig láthatni. Január 22-én Budára, a hajdani magyar királyok székhelyére érkeztünk; a királyi palota, mely egykor Európa legszebb épületeinek egyike volt, most teljesen rom, a legutóbbi ostrom óta csupán az erődítményeket állították helyre.”

Anglia konstantinápolyi követének neje írta ezeket a sorokat, amikor 1717-ben Isztambul felé utazott Magyarországon. A pusztulás mindenekelőtt a török megszállók számláját terheli, de a hadműveletek könyörtelen logikája továbbiakkal tetézte azt: pl. a Tiszántúl sokáig dacoló török őrségeit csak környékük kiürítése és

felégetése árán, többéves kiéheztetéssel sikerült megadásra bírni. A hadszíntér lakói a hadak járásától megkímélt hegyes, erdős, vizegyes helyekre menekültek. A Temes-vidék nélkül újraegyesült Magyarország népessége nemigen érhetett el a 3 milliót, ami 9 embert jelentett négyzetkilométerenként.

Szürkemarha-csorda, pásztorok (eszményített magyar vidék egy térképen, 18. sz.)

„Számptalan sáskák jöttek be...”

Az 1690-es években Magyarországot számptalan természeti csapás sújtotta. Cserei Mihály (1667–1756) Erdély történetéről írott historiájában az évtized egyik legkülönösebb tragédiájáról, az 1690. évi sáskajárásról a következő sorokat vetette papírra: „Számptalan sáskák jöttek be Erdélyben Molduvából, először Csíkban, ott minden vetéseket megemészten, kihatának Erdélyben mindenövé, és megbecsülhetetlen károkat tőnek mind a szénafüvekben, vetésekben, gyümölcsfákban.”

Sáskajárás Magyarországon (rézmetszet, 17. század második fele)

Egy hadiszállító karrierje

Samuel Oppenheimer üzleti karrierjét Karl Ludwig pfalzi választófejedelem hadiszállítójaként alapozta meg. A Habsburgoktól az 1670-es évek közepétől kapott nagyobb értékű megbízásokat; 1677-ben Bécsben nyert letelepedési engedélyt, és ott bankházat nyitott. Bár rosszakaró udvari intrikák miatt kétszer – 1683-ban és 1697-ben – is bebörtönözték, az 1683-ban meginduló török háborúban az udvar legnagyobb hadseregszállítója és hitelezője lett. Oppenheimer széles körű felvásárló hálózatot és nagy tranzakciókkal dolgozó bankházat épített ki, amely képes volt áttekinteni az európai hitelszervezetet. Ennek révén mind a hadi beszerzések, mind az államnak és magánszemélyeknek is nyújtott hitel- és

készpénzkezelési-ügyletek teljes körű lebonyolítását vállalhata. Az államnak nyújtott hitelekért zálogul kamarai jövedelmeket kapott (pl. a magyarországi és erdélyi réz- és higanybányák jövedelmeit). Esterházy Pál nádorral társulva az erdélyi sókereskedelemben pedig rejtett monopóliumot kapott (Palatino-Transsylvania Societas). I. Lipót 1703 késő tavaszán moratóriumot rendelt el a bécsi Oppenheimer-bankházzal szemben fennálló összes követelésekre, az Udvari Kamarát pedig utasította a bankháznak járó tartozások kifizetésére. A Habsburg-államháztartás adóssága a bankháznál 6 millió forintba rúgott, miközben a bankház 3 millió forinttal tartozott külföldi hitelezőinek.

Pestisjárvány Erdélyben, 1698

Betegek és ápolók. Gyógyítás egy pestiskórházban (egykorú ábrázolás)

1703–1704

1703. május 6. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa.→

Május 26. A császár moratóriumot rendel el a csődbe jutott bécsi Oppenheimer-bankházzal szemben fennálló követelésekre.

Június 15. Velencei mintára Bécsben állami bankot (Banco del Giro) létesítenek.

Július 8. Rákóczi Erdély fejedelmévé választja a gyulafehérvári országgyűlés.

Július 10. I. Lipót megerősíti Horvát-Szlavónország rendi kiváltságait.

Augusztus 28. Rákóczi vetési táborából kibocsátott pátensében a hadba vonult jobbágyságot és családtagjait mentesíti a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól.

Október 9. I. Lipót pátensében bűnbocsánatot ígér azoknak, akik hat héten belül a király hűségére térnek; a pátens egymillió forinttal csökkenti az ország 1703. évi adóját.

Október 15. Károlyi Sándor, szatmári főispán csatlakozik Rákóczihoz.

November 15. XIV. Lajos követe útján tudatja Rákóczival: az erdélyi trón jogos örökösének ismeri el.

November 20. Rákóczi Esze Tamást és családját minden jobbágyi kötelezettsége alól felmenti.

November 22. I. Lipót megerősíti a magyarországi szerb határőrök korábbi kiváltságait.

December 2. I. Lipót császár-király házitörvényben szabályozza a Habsburg-ház örökösödési rendjét.

December. Cernojević ipeki pátriárka a szerb határőrök hűségéről biztosítja a királyt.→

1704. január 18. Rákóczi kiáltványban emlékezteti a horvát rendeket a Habsburg-ház részéről elszenvetett sérelmeikre.

Január vége. Miskolcon Rákóczi megalakítja az új államszervezet központi testületét, az Udvari Tanácsot.

Január. (1703. június 7-ére visszadátálva) megjelenik Rákóczi Ferenc „Manifestum”-a a keresztény világ népeihez.

Február eleje. Erdélybe érkezik a török földre bujdosott kurucok mintegy 300 főnyi csoportja.→

Február 2. Rákóczi a lengyel rendekhez, XII. Károly svéd és I. Frigyes porosz királyhoz küldi követéit.→

Február 15. Rákóczi rendeletben kötelezi a katonák hozzátartozóit a hadélelmezésből való részvállalásra.

Július vége. Rákóczi 300 mázsás lőport kér a temesvári pasától, valamint a török területre menekült rákok eltávolítását a határtól.

Augusztus 13. Höchstädt mellett a császáriak és az angolok döntő vereséget mérnek a francia-bajor seregekre.

Augusztus 22. Rákóczi „menedék helyet, lelkiismereti szabadságot és mesterségükkel összefüggő mindenféle kiváltságot” biztosít a Magyarországra áttelepülő francia reformátusoknak.

Október 17. I. Lipót rendeletben tiltja meg a kurucok által kibocsátott rézpénz elfogadását.

II. Rákóczi Ferenc élete

II. Rákóczi Ferenc (Mányoki Ádám olajfestménye, 1711)

1703. május 6. A történetírás által II. Rákóczi Ferencként emlegetett fejedelemnek fényes, de nehéz családi örökség jutott. Déd- és nagyapja Erdély tényleges, apja, I. Rákóczi Ferenc annak választott fejedelme volt. Mire az ifjabb Ferenc megszületett, családja a magyar protestantizmus védoszlopából a katolicizmus, sőt az ellenreformáció előretolt kelet-magyarországi bástyájává s – a sikertelen 1670. évi felkelési kísérlet után – Bécs engedelmes alattvalójává változott. Ennek fejében megőrizhette hatalmas birtokait és jövedelemforrásait. A családban egy időre feltámadtak a rebellis és protestáns hagyományok, amikor anyja,

Zrínyi Ilona, az evangélikus kuruc fejedelmet, Thököly Imrét választotta új férjének, s évekig védelmezte a császáriakkal szemben Munkács várát. Az ifjú Rákóczira azonban inkább taszítóan hatottak nevelőapja személyisége és törekvései. Miután húgával együtt mintegy Bécs túszaivá váltak, az udvar mindent megtett, hogy megerősítse őt buzgó katolicizmusában. A csehországi jezsuita kollégiumokban töltött magányos évek azonban ellenszenvet keltettek benne a vallási és az etnikai túrelmetlenség minden megnyilvánulásával szemben.

Ezeknek a magasztos elveknek a jegyében irányította azt a szabadságharcot is, amelynek 1703-ban – inkább családi hagyományainak, mint saját vonzalmainak engedve, rossz lelkiismerettel – élére állott, s amelynek vezérlő fejedelmévé választották. Méltányosságával, mértékletességével, önvizsgálatra és önkritikára való hajlandóságával, amelyek mind bensőséges pietizmusából fakadtak, messze kiemelkedett környezetéből, amely tisztelte, de nemigen értette, és még kevésbé követte. Sajnos, a szabadságharc szükségszerű bukásakor nem értette meg, hogy itthon többet használhatna nemzetének, mint a nemzetközi erőviszonyoknak kiszolgáltatott emigránsként. Igaz, azt sem láthatta előre, hogy Bécs mintasze-

A brezáni kiáltvány

„[...] minden igaz haza szerető, Országunk régi dicsőséges szabadságát Ohayto Egyhazi és Világi, Nemes és Nemtelen, Fegyver Viselő és Othon lakos, egy szóval minden rendű igaz Magyarokat haza fűságoakra intyük és kényszerítjük s kériük, hogy, mint már Isten némelyeknek szívét az hazáért fel gerjesztette s egyben hozta, úgy ki ki edes hazája szabadsága, nemzete mellett az Isten és Törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó zaklato, Portioztato, Adoztato, Nemessi szabadságunkat hatalmason foglaló s fogyasztó, beczüllöttünköt tapodó, sónkat, kenyerünket el vevő, életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogion fegyvert[...]”

rően betartja majd a szatmári békeszerződést, s végül mi sem tudhatjuk, vajon a számára is kilátásba helyezett teljes amnesztia megvédhette volna egyfelől a kisértséktől, másfelől a rosszindulattól. Így történelmünk gazdagabb lett egy szép, „édesbús” bujdosótörténettel – a Pontusoknál hazája során szomorkodó, keserű öreg fejedelemével –, a magyar történet viszont szegényebb egy nagy formátumú politikaformálással. Hiszen ha Károlyi Sándor megtalálta a helyét a Habsburg-adminisztrációban, éppenséggel megtalálhatta volna ő is...

A szerbek, a király, a felkelők és Rákóczi

1703. december. II. Rákóczi Ferenc a Habsburg-ellenes felkelés kezdetétől arra törekedett, hogy a Határőrvidékre betelepített szerbeket maga mellé állítsa. Már az összeesküvés kezdeti szakaszában, 1698-ban kapcsolatot keresett Arsenije Černojević pátriárkával, és az 1690. évi császári diplomában foglaltak elismerését helyezte kilátásba. (A szerbek kiváltságai ugyanis időközben csorbát szenvedtek.) A főpap viszont ígéretet tett, hogy 40 ezer szerb katonával támogatja a Bécs elleni küzdelmet.

A szerbek ennek ellenére a király oldalán sorakoztak fel. 1703 júliusában végigpusztították a kuruccá lett Bihar megyei falvakat. Rákóczi hadat küldött ellenük, és 1703.

augusztus 6-án leromboltatta a váradoszlai palánkot.

Rákóczi újra és újra kifejezésre juttatta kiegyezési szándékát, de a szerbek kitartottak a Habsburgok oldalán. Bizakodtak a bécsi udvar újabb és újabb ígéreteiben. II. Rákóczi Ferenc személy szerint többször fordult levéllel a határőrökhöz (1703, 1704, 1705); fegyveres támogatást kért, és hajdúszabadságot, valamint korábbi kiváltságaik megerősítését ígerte. Tárgyalt az aradi rác ezredek parancsnokával (1708), sőt igyekezett megragadni I. (Nagy) Péter orosz cár és a havasalföldi vajdajelölt, Mihail Cantacusino közvetítési kísérleteit is. Igyekezete azonban eredménytelen maradt.

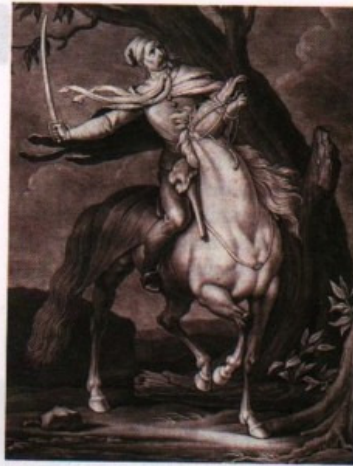

Rác kereskedő (vízfestmény, 17. század)

A kuruc sereg kialakulása

1704. február eleje. A Rákóczi-szabadságharcot a termelő munkából kimaradt bujdosók indították meg (1703. május 21., tiszaháti felkelés). A mozgalomhoz Rákóczi hazatérte (1703. június 16.) után nagy számban csatlakoztak jobbágyok és kisnemesek. Június végén Munkács váránál azonban hiába próbálták kitörni az Alföldre. A határ menti zavadkai táborban csatlakozott a fejedelemhez a hónap utolsó napján Ocskay László és Borbély Balázs 80 magyar huszára. Ezekből, valamint a Bercsényi Miklós által francia pénzen

felfogadott és július 4-én megérkezett zsoldosokból jött létre a kuruc sereg magva. Ahogy egyre szélesebb területek kerültek a felkelők ellenőrzése alá, megindult a köznemesség, a vármegyei vezető réteg, majd – miután birtokaik kuruc kézre kerültek – a kelet-magyarországi arisztokrácia csatlakozása is (Sennyey István, Károlyi Sándor). A tömeghadsereggé válás a vetési pártens kibocsátásaival (augusztus 28.) kezdődött, amely a fegyvert fogott jobbágyokat és közvetlen családtagjaikat felmentette a földesúri kötelezettségek alól.

Kuruc lovas kivont szablyával (rézmet-szet, 18. század)

A Rákóczi-felkelés hadi eseményei, 1703

Március 17. A galíciai Brezánban tartózkodó Rákóczi Ferenc emlékiratban fejt ki a francia követnek, milyen segítségre volna szüksége a Habsburg-ellenes harc megindításához.

Május 6. Rákóczi sereggyűjtéssel bízza meg Esze Tamás ezerszékapiánt.

Június 16. II. Rákóczi Ferenc Verckénél Magyarország területére lép, és a népi felkelés élére áll.

Június 30. Ocskay László és Borbély Balázs 80 szökevény magyar huszárral csatlakozik Rákóczihoz.

Július 18. Rákóczi Naményban kiadott pártensében csatlakozásra hívja fel a nemességet.

Augusztus eleje. Bóné András kuruc ezerszékapiány súlyos vereséget szenved a váradolasi rác katonaságtól. 6-án Rákóczi hadat indít a bihari szerbek központja, Váradolasi ellen.

Szeptember 2. A kurucok elfoglalják Sárospatakat.

Szeptember-október. Ocskay László ezerszékapiány felvidéki hadjáratával beveszi a Garam menti bányavárosokat.

Október eleje. A gyulafehérvári erdélyi országgyűlés adót szavaz meg a kurucok elleni katonai védelem költségeire.

November 10. A kurucok Bonchidánál (Doboka m.) szétszórják a székegy hadakat és a kolozsvári német őrséget. (Megindul az erdélyi nemesség áttérése a kurucok oldalára.)

December 4. A kuruc csapatok bevonulnak Lőcsére.

A magyar háború szerepe az európai politikában

1704. február 2. Az európai hatalmak figyelmébe a 18. század első éveiben a spanyol örökség miatt kirobbant újabb Habsburg–francia ellentétre összpontosult, amely 1701 júliusában fegyveres összetűzésbe torkollott Itáliában.

A magyarországi nemességnak a Habsburg-kormányzattal egyre erőteljesebben szembekerült csoportja – Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós vezetésével – már 1700 őszén XIV. Lajos támogatását kérte. Megismételt kéréseit a Napkirály először elutasította. Amikor azonban az örökösödési háború kialakuló szövetségi rendszerében hátrányos helyzetbe került, átlátta egy, a Habsburgok katonai erejét megosztó magyar szabadságharc jelentőségét. 1703 novemberében elismerte Rákóczit az erdélyi fejedelmi méltóság jogos örökösének, és havi pénzügyi támogatást biztosított a számára. Érdeklődését mutatja, hogy királyi megbízottat küldött Rákóczi udvarába.

A későbbiekben a viszony elhidegült, mivel a magyar szabadságharc és Franciaország érdekei elváltak a török politika, illetve a svéd–orosz ellentét ügyében. (Ennek ellenére 1711 után a szabadságharc számos személyisége Franciaországban keresett és talált menedéket.)

A kuruc állam hangsúlyt helyezett arra, hogy jó viszonyt ápolja a protestáns országokkal, és szövetségeket találjon Európa középső és keleti térségében. 1704 februárjában követeket küldött I. Frigyes porosz és XII. Károly svéd

királyhoz, hogy megnyerje őket egy esetleges Habsburg-ellenes szövetségi tervének. Poroszország azonban a Habsburgok szövetségeseiként aligha vállalhatott nyílt közösséget a császár ellen támadó magyar szabadságharcra.

A bonyolult svéd–lengyel–orosz viszály, melyben XIV. Lajos diplomáciájának rokonzenve Nagy Péter cárral – 1707-től Rákóczi szövetségeseivel – szemben XII. Ká-

roly svéd király felé fordult, meghaladta a fejedelem közvetítési lehetőségeit.

Rákóczi kuruc állama a Habsburgokat támogató tengeri hatalmaknál is élvezett bizonyos rokonszenvet. A fejedelem azon óhaját azonban, hogy az örökösödési háborút lezáró általános európai békeszerződésbe a kuruc állam is bekerüljön, a protestáns hatalmak sem tudták teljesíteni.

1705–1706

1705. január 3. Az Udvari Tanács intézkedik az állandó katonaság felállításának pénzügyi kérdéséről, s tervbe veszi Gazdasági Tanács felállítását. (A szécsényi országgyűlés II. tc.-e hozza létre, s az év végén iktatják hivatalba.)→

Április 29. Rákóczi országos salétrom-monopóliumot ad Lányi Pálnak.→

Május 5. Bécsben meghal I. Lipót császár és király. Trónra lép fia, az 1687-ben királlyá koronázott II. József.

Május 18. XIV. Lajos francia király a kurucoknak folyósított segély összegét havi 16 000 talérra emeli.

Május 30. Megjelenik a Mercurius Hungaricus kuruc újság első száma.

Szeptember 12.–október 3. Országgyűlés Szécsényben.→

Szeptember 13. Nikomédiában (Törökország) meghal Thököly Imre.

Szeptember 16. A szécsényi országgyűlés rendjei szövetségé (konföderációvá) alakulnak.

Szeptember 17. II. Rákóczi Ferencet a szövetség rendek vezérő fejedelmévé választják, és 24 tagú szenátust állítanak mellé.

Szeptember 28. Rákóczi az országgyűlés elé terjeszti a magyarországi és erdélyi kuruc hadsereg katonai törvénykönyvét.

Október 6. Rákóczi a császárral folytatandó tárgyalásokra Bercsényi Miklós főgenerálst küldi ki.

Október 26. Rákóczi a Portától katonai támogatást kér.

November 27. Rákóczi a horvátokhoz intézett kiáltványában támogatást kér a „haza ellenségei” ellen. (A kiáltvány visszhang nélkül marad.)

December 15. Erdélyi országgyűlés Segesvárott. A kevés megjelent hűséget esküszik I. Józsefnek, és semmisnek nyilvánítja Rákóczi fejedelmévé választását.

1706. február 20. A zágrábi horvát rendi gyűlés 15 ezer fegyverest ajánl meg I. József királynak a kurucok ellen.→

Március 8. A huszti országgyűlés kimondja Erdély csatlakozását a magyarországi konföderációhoz.

Május 10. Rákóczi pátensében elrendeli, hogy a török kereskedők csak Debrecenig és Kecskemétig közeledhetnek az országban.

Május 26. I. József megerősíti a horvát rendek kiváltságait.

Június 30. Erdélyért cserébe I. József német birodalmi fejedelemséget ajánl föl Rákóczinak, aki ezt visszautasítja.

Október 9. Rákóczi Pekry Lőrinc tábornokot utasítja, hogy Erdélyben készítse elő a nemességre is kiterjedő közadózás bevezetését.

Október közepe. Megjelenik a Responsio című latin nyelvű kuruc röpirat, melyben Rákóczi megindokolja a jézsuita rend kiutasítását Magyarországból.

Az év második felében. Megszületnek az ún. szegénylegény énekek.

Az év folyamán. Rákóczi Munkácson abaposztó készítésére műhelyt állít fel.→

A kuruc állam felépítése és működése

1705. szeptember 12.–október 3. A Rákóczi oldalán felkelt rendek 1704 elejétől fogva – nem következetesen ugyan, de gyakran – conföderált nemes vármegyéknek, conföderált magyar statusoknak, azaz szövetséges rendeknek nevezték magukat. Vagyis a jövőendő államhatalom formáját nemesi föderációként képelték el. A kormányzás módszerében azonban a központosítás szándéka is érvényesült. A rendeletek végrehajtását az Udvari Tanács és a hadsereg biztosította.

Az Udvari Tanács (Consilium Aulicum) 1704. január végén Miskolcon alakult meg. Ez volt az új államszervezet legfontosabb központi testülete. A minisztériumnak is nevezett, 13 tagból álló tanács kettős feladatot látott el: tanácsadóként működött a fejedelem mellett, és tagjai – mint fejedelmi biztosok – fegyveres kísérettel szereztek érvényt a központi rendeleteknek.

Az 1705. szeptember 12-ére összehívott szécsényi országgyűlésen az erős központi hatalom hívei ragadták magukhoz a kezdeményezést, és új alapokra helyezték a konföderációt. A szövetség most már nemcsak a nemességet – a főrendeket és a vármegyéket – foglalta magában, hanem a szabad ki-

rályi-, a mező- és hajdúvárosokat, a jászkunokat és a vitézlő rendet is. Az új konföderáció vezérő fejedelmé választotta és teljhatalommal ruházta fel II. Rákóczi Ferencet.

Ugyanitt került sor a fejedelem mellett működő kormányzótestület megújítására is. Az Udvari Tanácsot huszonnégy tagú szenátus váltotta fel, amelynek tagjait a rendek jelöltjei közül Rákóczi nevezte ki: tizenkettőt a főrendek, tizenkettőt a köznemesekek és a városi polgárok közül. (Az utóbbiak nagyrészt azonosak voltak a megszüntetett Udvari Tanács tagjaival.) A gazdasági irányítás központi hivatala a Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) lett.

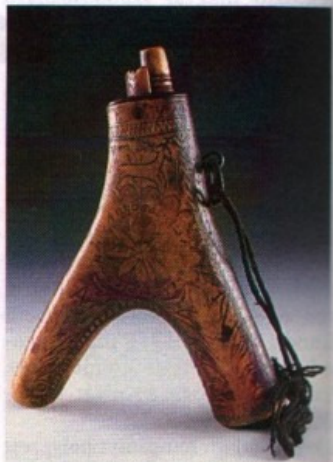
A fejedelem hadizászlója

II. Rákóczi Ferenc ezüstforintosának két oldala

A salétrom és a lőpor a 16–17. században

1705. április 29. A kora újkori Magyarországon a lőporgyártás alapanyagaiból, a kén kivételével, nem volt hiány. A végvárakat ellátó nyírségi salétromfőzők munkáját az 1590-es évektől a bécsi alárendeltségben működő kassai salétromfelügyelő irányította. A lőporgyártás a várak hadszertáiraiban és városaink céhes keretek között működő lőpormalmazokban folyt. A termelés módja alapvetően a Rákóczi-szabadságharc idején sem változott meg, noha ekkor egy-egy jelentősebb tőkével rendelkező vállalkozó országos monopóliumot kapott a salétromtermelésre. A vállalkozói szemlélettel ütköző nemesi érdekek, a háborús események és az infláció azonban megakadályozták a termelési feltételek gyökeres átalakulását.

Lőportartó szarvasagancsból. A 19. század közepéig a füstös lőpor volt az egyetlen használatos robbanóanyag (18. század eleje)

A fejedelem megbízásából kiadott első magyar hírlap, a Mercurius Hungaricus

Kísérlet az egységes egyenruha bevezetésére

1706. folyamán. A török hódítás időszakában a magyarországi katonaság egységes egyenruhával nem rendelkezett. Az uniformis kialakulását elősegítette, hogy bizonyos különleges egységeknek (pl. az erdélyi fejedelmi kék drabantoknak) felfogadóik meghatározott színű ruhadarabok viselését írták elő, valamint az a gyakorlat, hogy a vég-

váriak zsoldjuk egy részét posztóban kapták meg. (Már ha megkapták, mert, miként a keserű mondás tartja, gyakori volt a „se pénz, se posztó” állapot.) A katonaság posztóellátásáról a kamarák gondoskodtak, hazai, bécsi és birodalmi kereskedőktől szerezve be igen változatos színű és fajtájú áruikat. Magyar katonaság egységes egyen-

ruhával való felszerelésére, a regularitás elveinek megfelelően, első ízben II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején történt kísérlet. A fejedelem két ruházati főbiztost nevezett ki. A hazai céhes ipar bázisán a feladatot persze nem lehetett tökéletesen megoldani. (Kevés volt a néhány erre a célra alapított fejedelmi posztómanufaktúra is.)

A szemben álló felek hadereje

1706. február 20. A Rákóczi-szabadságharcban egymással szembekeverült császári és kuruc sereg nyolc esztendőn keresztül egyenlőtlen küzdelmet vívott egymással. Jóllehet a kurucok számbeli fölénye hosszú ideig vitathatatlan volt, kiképzettségük, ellátásuk és harcmódjuk messze elmaradt a császári csapatoké mögött. Pedig a Habsburg Birodalom elit alakulatai a spanyol örökösödési háborúban voltak lekötve, a mellékhad-szintérnek számító magyar frontra csak gyengébb, nemegyszer leharcolt ezredek jutottak.

A császár csapatai – Rákóczi szavaival élve – „a hadi mesterségben ügyes, gyakorlott, harcias, jól felszerelt és a háború minden kellékével ellátott hadak” voltak. Az évről évre növekvő létszámú hadsereg többnyire reguláris (azaz állandó) ezredekből állt, melyek ellátásáról a Haditanácsnak alárendelt hivatalok gondoskodtak.

A jól kiképzett katonák egyenruha-ellátása és fegyverzete a magyarországi fronton ugyan elmaradt az európai szín-, még inkább az ottani élvonalától, de így is sokkal jobb volt a kuruc seregénél.

A fejedelem hadi népe irreguláris felkelésből szerveződött félig reguláris, korszerűtlen hadsereggé. A lelkesedés és a számbeli fölény hosszú távon nem fedhette el a problémákat, amelyek főként a seregen belüli társadalmi ellentétekből, a fegyvelmezetlen irreguláris lovas harcmódorból, a kiképzetlenségből és a gyenge gazdasági háttérre épülő ellátásból eredtek. Rákóczi hadseregszervező tevékenysége ennek ellenére jelentős eredményeket hozott, aminek többre a magyarországi feltételek között aligha lehetett számítani.

Nyalka huszárok, ápoló lovak. Díszszemle (rézmetszet, 18. század)

Hadi események, 1704–1705

1704 tavasza. Károlyi Sándor hadjárata.

Március 20. Feketevárosnál (Sopron m.) Heister császári tábornagy szétszórja a kuruc csapatokat.

Április 17. Rákóczi Eger alól megindul seregével a Dunántúl visszafoglalására.

Június 9. Károlyi Sándor tábornok portyázó csapatai Bécsig hatolnak.

Június 15. Forgách Simon tábornok elfoglalja Medgyest, ezzel – Szeben, Brassó és Fogaras kivételével – egész Erdély Rákóczi kezére kerül.

Július 12. Rákóczi Feketeviznél (Bács vm.) legyőzi a szerb határőröket.

1705. június 15. Forgách Simon tábornok elfoglalja Medgyest, ezzel – Szeben, Brassó és Fogaras kivételével – egész Erdély Rákóczi kezére kerül.

Október 26. Rákóczi katonai támogatást kér a Portától.

November 11. A Rákóczi vezette kuruc sereg a zsidói szorosban vereséget szenved Herbeville császári főparancsnok hadaitól.

December 13. Bottyán János Szentgotthárdnál (Vas m.) megveri Heister császári tábornagy csapatait.

December 16. Nagyszombatnál Rákóczi csatát veszít a császáriakkal szemben.

1707–1709

1707. április 5–21. A marosvásárhelyi országgyűlés ki-mondja: Erdély elszakad a Habsburg-háztól, és II. Rákóczi Ferenc fejedelmet tekinti uralkodójának; törvénybe iktatja az 1706. márciusi huszti országgyűlés végzéseit Erdély és Magyarország konföderációjáról.

Május 1.–június 18. Országgyűlés Onodon.

Május 15. Rákóczi Szerencsen fogadja a szövetséget és a lengyel trónt felkínáló I. Péter orosz cár követét.

Június 13. Az ónodi országgyűlés a Habsburg-házat megfosztja a magyarországi tróntól.→

Július 29. A vármegyékhez intézett nyílt levelében Esterházy Pál nádor törvénytelennek nyilvánítja az ónodi országgyűlést. (November 27-én ugyanezt teszi a magyar főurak pozsonyi értekezlete.)

Augusztus 10–22. Homonnán ülést tart az Erdélyi Tanács, s a cárral kötendő szövetségről és Rákóczi lengyel királyságáról tárgyal.

Szeptember 14. Varsóban I. (Nagy) Péter orosz cár és II. Rákóczi Ferenc fejedelem biztosi szerződést kötnek.

Az év folyamán. Megjelenik a Rákóczi-szabadságharcot bécsi szemzőből bemutató latin nyelvű röpirat, a „Fenestra camerae obscurae Rakocianae”. – Nagyszombatban megjelenik Lyczey János uradalomszervezési szakkönyve: „Iter oeconomicum ac ad urbaria et inventaria diversissima dominiorum formanda directum”.

1708. február 29.–június vége. Országgyűlés Pozsonyban. Március 13-án a kisebbségben lévő protestáns követek külön tanácskozással kezdenek. Június végén, az elhatalmasodó pestisjárvány miatt, az országgyűlés minden határozat nélkül eloszlik.

November 28.–december 18. A sárospataki kuruc országgyűlés a katonáskodó jobbágyokat és leszármazóikat örökre felszabadítja a földesúri hatalom alól.

Az év folyamán. Mányoki Ádám, Rákóczi udvari festője elkészíti a fejedelem első arcképét.

1709. szeptember 11. A spanyol örökösödési háborút eldöntő malplaquet-i (Belgium) csatában a császári és a szövetséges hadak megverik a franciákat.

Szeptember. XIV. Lajos francia király beszünteti a Rákócziak küldött segélypénzek folyósítását.

December 10. I. József elrendeli, hogy a protestáns templomokat, iskolákat adják vissza a katolikus egyháznak.→

A Habsburg-ház második trónfosztása

1707. június 13. Erdély 1707 elején végrehajtott kuruc birtokbavételét követően június elején az ónodi mezőn került sor a Rákóczi-szabadságharc legjelentősebb országgyűlésére. A fejedelem tervei szerint a diéta feladata az egyre komolyabb gazdasági nehézségek és a

pénzügyi válság leküzdése, az államhatalom megerősítése, a hadseregszervezés folytatása, valamint – titokban tartott programpontként – a Habsburg-ház trónfosztása volt. A május 31-én megnyitott országgyűlés a pénzügyi válság megoldására kétféle forrásra támaszkodott:

A Turóc megyei követeket lekaszaolják az ónodi országgyűlésen. Háttérben gyalogosok és tüzérek (rézmetszet, 1730-as évek)

vetett ki, melynek fizetésére a nemeseket is kötelezték. A rézpénz értékét 60%-kal leszállították, ám a devalváció már nem helyettesíthette a nemesfém pénzek újbóli bevezetését. Az ország igazgatását a fejedelemre és a szenátusra bízta, valamint állandó „törvénytévő táblát” állítottak fel. Hadseregszervezési szempontból az egységes hadiszabályzat (Regulamentum Universale) becikkelyezése volt páratlan jelentőségű, hiszen ilyen, az egész hadseregére érvényes szolgálati szabályzat és törvénykönyv országgyűlési elfogadására először került sor Magyarországon. A rézpénzzel kapcsolatos vita során nyílt ellentét robbant ki a vármegyei nemesség soraiban szerveződő békepárt és a szabadságharc katonai vezetői között, mely végül az elégedetlenkedő Turóc megyei követek lekaszaolásához vezetett. Az országgyűlés kimondta a Habsburgok (immár második) trónfosztását. Miként azt a fejedelmi helytartóvá kinevezett Bercsényi Miklós megfogalmazta: „Eb ura fakó, József császár nem királyunk többé!”

A „kuruc” és „labanc” elnevezés eredete

„Kuruc” elnevezéssel illették a Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc hadseregében harcoló katonákat, valamint a velük rokonszenvezőket.

Jelentését tekintve téves az a Bél Mátyás óta hagyományozódó feltevés, amely szerint a latin crux = „kereszt” főnévre, illetőleg annak crucius vagy cruciatus = „kereszties” származékára vezethető vissza, és eredetileg Dózsa György katonáira vonatkozott. A nyelvészeti adatok ennek minden kétséget kizáróan ellentmondanak. Eleinte talán „bujdosó, kóborló, kószáló személy” volt a szó jelentése, amelyet az 1672. évi felkelés fergeteges heteiben a császáriak ragasztottak ellenfeleikre, amelyet azonban később a bujdosók is magukévá tettek. A szó a Thököly-felkelés idején kapott valódi politikai tartalmat.

A „labanc” kifejezés ugyancsak a Thököly-, majd a Rákóczi-felkelés idején a Habsburg-oidalon harcolók és velük rokonszenvezők gúnyneve volt (a magyaroké is). Valószí-

nűleg a „bozontos, kócos, fésületlen” jelentésű „loboncos, labancos” melléknévből keletkezett, minden bizonnyal azon az alapon, hogy a császárpártiak dús, lobogó parókat viseltek. A szó idővel szintén politikai tartalommal telítődött. A „kuruc-labanc” párharc neveze-

tes állomása volt az 1707-es esztendő, amikor a kuruc konföderáció trónfosztottá nyilvánította a Habsburg-házat az ónodi országgyűlésen (június 13.), az azt követő labanc főúri gyűlés viszont Pozsonyban semmisnek mondotta a detronizációt (november 27.).

Kuruc-labanc lovaspárbaj (olajfestmény, 1700 körül)

A trencsényi csatavesztés és következményei

1708. augusztus 3-án ütköz-
zajlott le Trencsénnél. Rákóczi a
porosz trónörökösrel való együtt-
működés elősegítésére indította
meg 1708 júniusában Szilézia el-
le ni hadjáratát, mely a trencsényi vár
elfoglalását fontosabbnak íté-
lő tábornokai miatt lassan haladt elő-
re. A kurucok késlekedése a császári
csapatoknak kedvezett, melyek a
várórség megsegítése után, Sieg-
fried Heister tábornagy vezetésével
ütköztek meg a többszörös túlerő-
ben levő kuruc főszereggel. (5200
császárral szemben 12 ezer ku-
ruc.) A magyar jobbszárny rossz
időpontban történt bevetése óriási
vereséget vont maga után. Ennek
vérvességeinél (2500 kuruc ha-
lott és 400 fogoly) csak követke-
zményei voltak súlyosabbak: a ku-
darcot a kuruc hadsereg soha töb-
bé nem heverte ki. A kezdeménye-
zés kicsúszott Rákóczi kezéből, és
megrendült a függetlenségi hábo-
rú társadalmi bázisa is. Többen
otthagyták a fejedelem seregét.

Vallásgyakorlat Rákóczi államában

1709. december 10. A szécsényi országgyűlésen óriási indulatokat kavart a vallásügyi kérdés vitája. II. Rákóczi Ferenc a katolikus és protestáns részről egyaránt megnyilvánuló elfogultság ellenére – a konföderáció egysége – a protestáns többségű hadsereg megőrzése érdekében – határozottan lépett fel. Elérte, hogy törvénybe foglalták a szabad vallásgyakorlat elvét, azaz a három bevett vallás hívei (katolikus, evangélikus, református) szabadon gyakorolhatták hitüket. A protestánsoktól korábban elvett templomok hovatartozását a többségi elv alapján rendezték, de lehetővé tették, hogy a kisebbség is építsen magának templomot és iskolát. A jezsuiták ügyét úgy rendezték, hogy kötelezték őket: szakadjanak el az ausztriai rendtartománytól, és tegyenek esküt a konföderációra, különben el kell hagyniuk a Rákóczi hatalma alatt levő területeket. I. József király (1705–1711) 1709. december 10-én kelt rendelete, válaszul, a felkelés előtti, rájuk nézve hátrányos állapotba helyezte vissza a protestáns egyházakat.

Ocskay brigadéros és Vak Bottyán generális

1708. augusztus 28. Ocskay László (1680 k.–1710) és Bottyán János, ismertebb nevén Vak Bottyán (1640 k.–1709) egyaránt császári szolgálatból állt át Rákóczi Ferenc hívására a kuruc hadseregbe. Ocskay tüstént a szabadságharc kezdetén, a zavadkai táborban csatlakozott hozzá huszáraival, így Bottyán 1703 végén még ellenfélként került szembe, sőt vívott különös pisztoly-

párbaft vele Zólyom vára alatt. Az egykori végvári tisztt azonban – aki 1695-ben már egy császári ezrednek parancsnokolt – csak megsebesíteni tudta későbbi bajtársát. Bottyán 1704 októberében, immár generális rangot kapva, átszökött Bercsényi Miklós táborába. Az ekkor már hetedik évtizedet taposó Bottyán ezt követően 1709. évi haláláig hűségesen és eredményesen

harcolt a fejedelem oldalán. Ocskay ezereskapitány, majd brigadéros viszont, a trencsényi vereséget követően, lovasezredével visszapártolt a császáriakhoz. 1710 elején kuruc fogságba esett, és a haditörvényszék hűtlenségeért halálra ítélte.

Hadi események, 1707–1709

1707. április 3. Szerb határőrcsapatok felégetik Kecskemétet.

Az év ősze. Rabutin császári fővezér visszaveszi a kurucoktól Erdélyt.

1708. augusztus 3. A Rákóczi vezette kuruc seregek katasztrofális vereséget szenvednek Trencsénél.→

Augusztus 28. Ocskay László brigádéros lovasezredével átáll a császáriakhoz.→

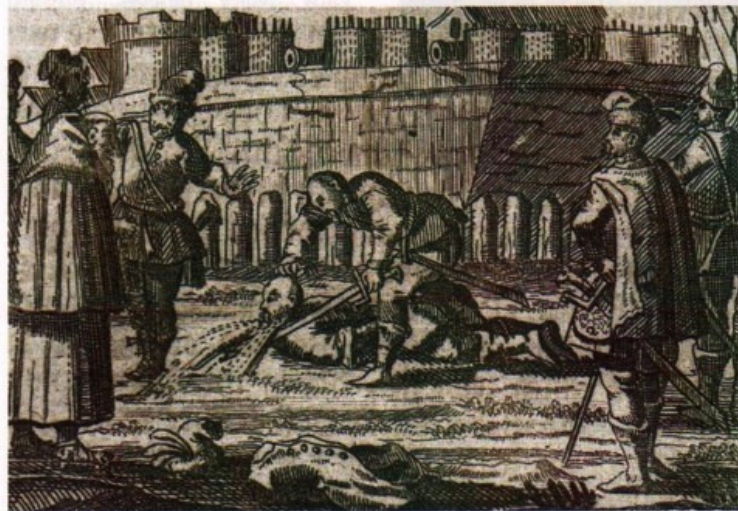
Szeptember 2. Kölesdnél (Tolna m.) győzelmet aratnak a kurucok.

Október közepe. A császári csapatok elfoglalják a Garam menti bányavárosokat.

December 19. Sárospatakon kivégzik az árulónak lett Bezerédj Imre brigadéroszt és Bottka Ádám alezredest.

1709. április 10. A császári csapatok elfoglalják Árva várát.

Szeptember 7. A császári seregek Heister parancsnoksága alatt elfoglalják Veszprémet.

A hóhér több csapással lefejezi Ocskay Lászlót (rézmetszet, 1730-as évek)

1710–1711

1710. január 22. A Rákóczi vezette kuruc, lengyel és svéd csapatok vereséget szenvednek a császáriaktól Romhányánál.

Az év tavasza. Országos pestisjárvány és éhínség.→

Július–november. A Dunántúlt visszafoglalni akaró kuruc hadak akciója kudarcba fullad.

Szeptember 26. I. József Pálffy János tábornagy, horvát bánt nevezi ki a magyarországi hadak új főparancsnokává.

November 10. Sárospatak vára a császáriak kezére kerül.

November 14. Pálffy János magánlevelében a megbékélésről való közvetlen tárgyalást ajánl Károlyi Sándor tábornagnak.

November 25. Időnyerés céljából Rákóczi jóváhagyja, hogy Károlyi válaszoljon Pálffy levelére.

1711. január 9. Rákóczi Lengyelországba távozik, hogy tárgyaljon Nagy Péterrel.

Január 21. Károlyi Tégláson (Szabolcs m.) személyesen találkozik Pálffyval. Tárgyalásairól Károlyi a lengyelországi Skoljében számol be Rákóczinak.

Január 31. Rákóczi Vaján (Szabolcs m.) Pálffy János tábornaggal tárgyal.

Február 15. A Lengyelországba induló Rákóczi megbízta Károlyi Sándort a béketárgyalások folytatásával.

Március 26. I. József békefeltételeiről a lengyelországi Strijben tájékoztatja Rákóczit Károlyi Sándor.

Április 6. Rákóczi a kuruc hadsereg főparancsnokává Esterházy Antal tábornagot nevezi ki.

Április 17. Bécsben meghal I. József. Utóda III. Károly.

Április 18. A harc folytatása érdekében a lengyelországi Kukizowból Rákóczi kiáltványt intéz a szövetségettszettekhez és a katonasághoz.

Április 30. Szatmáron a szövetségettszettek és a király képviselői aláírják a békét.→

Május 1. A majtényi síkon 12 ezer kuruc katona leteszi a fegyvert.

Május 13. Az ország népéhez intézett nyílt levelében Rákóczi tiltakozik a szatmári béke ellen.

Július 8. A Prut menti csatában a török sereg győzelmet arat az oroszok felett. Ezzel I. Péter Rákóczinak tett ígéretei teljesíthetetlené válnak.

Augusztus 15. Rákóczi lengyelországi környezetéből több nemes királyi amnesztiával hazatér.

Október 18. Anglia és Hollandia V. Fülöpöt, XIV. Lajos francia király unokáját ismeri el spanyol királynak.

Az év folyamán. Bécsben megjelenik Esterházy Pál nádor „Harmonia coelestis” című egyházzenei műve.

Magyarország a háborúk után

1710 tavasza. Magyarország 1711-ben majd két évszázada háborúktól, harcoktól gyötört ország ellentmondásokkal teli képét mutatta. Gyér lakossága szegényes körülmények között élt, közmondásosan gazdagon termőföldjén. Simon Clement angol diplomata írta 1715-ben: „Augusztus 10-én délután indultam Budáról, és egy Tárnok nevű falunál kötöttem ki, amelyet szlávok és rácok laknak. Számos lakóhely van ugyan benne, de az a pár ház, ami van, csak szegényes viskó vagy inkább földbe ásott verem, ahol csak a tető van a föld szintje fölött, s bár az emberek éppoly nyomorúságosan vannak öltözve, ahogy laknak, mégis gazdagságban és bőségben élnek, mivel a körülöttük levő vidék földje a legkövérebb fekete humusz, amit valaha is láttam, s a gabona tömött kalásza is mutatják termékenységét; még a tarló füve is olyan, hogy azon kővér gulya nőhet [...]”

Az ország népessége a 16–17. század során aligha növekedett, s így demográfiai fejlődése jelentősen elmaradt az európai átlagtól. Míg 1500-ban Magyarország 4 millió lakossal Európa népességének 5,8%-át tette ki, addig a Buda visszafoglalása előtt 3 millióra becsült népessége az európainak csak a 3%-a (négyzetkilométerenként 12 fő). A 17. század utolsó és a 18. század első évtizedében a népesség számát azonban még erősebben visszavetették a török elleni felszabadító háború, majd a Rákóczi-szabadságharc, valamint a főként a Duna–Tisza közére és a Dunántúl déli részére kiterjedő „rác dúlás” megpróbáltatásai. Ezek elől a lakosság, falvait és szinte mindenét a pusztulásnak hagyva, az erdőkben, hegyekben s nádasokban keresett menedéket. Ráadásul az 1708-ban Temesvár környékéről az egész országban rohamosan elterjedő s még 1711 után is dühöngő pestisjárvány tizedelte a lakosságot.

A népesség pusztulásának megfelelően lezüllyött képet mutatott a termelés, a földművelés állapota. Clement Budáról a Dunántúlon át Légradra vezetett útján szinte mindennap nagy kiterjedésű mocsarak mellett haladt el: Székesfehérvár, mint mondják, 100 mérföld hosszúságú ingoványban fek-

szik, Keszthely és Zalavár környéke szinte összefüggő mocsár, és Kanizsa nyugati végénél is nagy ingovány terül el. Még 1720-ban is, amikor pedig már jelentősen növekedett a népesség, az egész területnek csupán 2,38%-a termőföld, melynek a túlnyomó része szántó (1,77%), ugyanakkor kevés a rét (0,45%), és csekély a szőlő (0,16%) aránya.

Lady Mary férjével, Edward Wortley Montague-val, Anglia újonnan kinevezett konstantinápolyi nagykövetével utazott át Magyarországon 1717 januárjában. „Mindenütt találtam meleg kályhát és bőséges eleséget, különösen vadkan-, szarvashús és más vadakból volt nagy választék. Az a kevés ember, aki Magyarországon lakik, elég könnyen él; pénzük ugyan nincsen, de az erdők és mezők ellátnak őket bőségesen mindennel” – jegyezte föl Lady Mary. A tehetősebbek pedig még a nagyvilági angol hölgynek is feltűntek: „A magyar nők sokkal csinosabbak, mint az osztrákok. Az összes bécsi szépség Magyarországon született. Általában nagyon szépek és jó alakúak, s úgy találom, hogy rendkívül jól öltöznek.”

A háborús pusztítás nyomán már 1706-ban éhínség fenyegette az országot. 1707-ben nagy árvizek súlyosbították a helyzetet, majd 1709-ben a kemény tél és ismét a tavaszi áradások okoztak inséges esztendőt. A terjedő pestisjárvány a lakosságot tizedelte, s ezt súlyosbította a marhavész és a sáskajárás. 1710-ben az országban olyan éhínség dúlt, hogy az egymással szemben álló császári és Rákóczi-párti katonaság erővel sem tudott magának élelmet szerezni. Az ország 1710–11-ben eljutott teherbíró képességének végső határára. Ez erősen befolyásolta a kurucok helyzetét, hiszen a kicsiny területre visszaszorult – még mindig nagy létszámú – kuruc sereget fokozottan sújtották mindezen csapások és megpróbáltatások.

A háborúk okozta bizonytalanság és pusztítás még inkább szétzilálta a termelés ingatag viszonyait. Cserei Mihály „Erdély története” című munkájában így jellemezte a helyzetet: „szabadságra vágyának, [...] a szabadságkeresés mellett már éppen az ország elpusztult”.

A „megegyezés”: a szatmári béke

Károlyi Sándor (fotó, 19. század)

1711. április 30-án írták alá a békeszerződést. A kurucok többsége ekkorra már belátta, hogy a kitűzött cél katonai eszközökkel nem valósítható meg, vissza kell térni a politikai módszerekhez. Az udvar békefeltételei módot kínáltak ehhez. Ez a felismerés tükröződik a szatmári békeként ismert dokumentumban. Az udvart gróf Pálffy János horvát bánt képviselte, aki őszintén békét akart, és nem használta ki a királyi haderők döntő erőfölényét. A kurucok részéről a tárgyalást a főparancsnok, gróf Károlyi Sándor vezette.

A béke, a Rákóczi személyére szóló kegyelem mellett, a váraikon kívül visszaadni ígerte valamennyi birtokát, mind Magyarországon, mind Erdélyben. Ugyanez vonatkozott Rákóczi híveire, azok özvegyeire és családtagjaira. Elismerte a hadi érdemeikért szabadosi állapothoz jutott katonák státusát. Engedélyezte a szabad vallásgyakorlatot. Általános közkegyelmet hirdetett. A király ígéretet tett Magyarországon és Erdély szabadságainak megtartására, érvényben hagyta az egyéb kiváltságokat is. A rendek törvényes úton terjeszthették sérelmeiket az uralkodó elé. Kimondta, hogy Rákóczi (aki az egyezmény aláírásakor Lengyelországban tartózkodott) távollmaradása nem akadályozza a béke érvénybelépését.

A békeszerződés nemcsak a konszolidáció alapját képező nagyvonalú amnesztia volt, hanem olyan okmány is, amely helyreállította Magyarországon a török korban kialakult dualisztikus kormányzatát.

A barokk Magyarországon

Az Itáliából szétszűrő barokk kultúra és művészet politikai háttere az ellenreformáció, illetve a vallásháborúból, politikai anarchiából kiutat jelentő erős központi hatalmak (Franciaország, Oroszország, Habsburg Birodalom) kiépülése volt. A barokknak nevezett korszak a reneszánsz művészet harmóniájával szemben a szenvedélyes mozgalmasságot, a monumentalitást, a túlárado pompát hozta.

Az új stílust az irodalomban a dalgályos körmondatok, a monumentális szerkezeti formák, a metaforák, a meglepő hasonlatok jellemzik. Magyarországon a barokk terjesztői a jezsuita iskolák voltak. Az ellenreformáció és a hitviták kedveztek a vallásos irodalom felvirágzásának, melynek kiemelkedő alakja Pázmány Péter. A világi irodalomban a jellegzetes barokk műfajban, az eposzban alkotott kiemelkedő Zrínyi Miklós. Felvirágzott – elsősorban Erdélyben – a memoárirodalom is (Kemény János, Bethlen Miklós „Önéletírás”-a, II. Rákóczi Ferenc „Vallomása”-i, „Emlékíratai”, Bethlen Kata naplója). Kibontakozott a szerelmes versek, históriás énekek, siratók és a

kuruc költészet divatja. A tudományos irodalom is gazdagodott (Apáczai Csere János „Encyclopaedia”, Tótfalusi Kis Miklós helyesírása, Bél Mátyás „Notitia Hungariae...-ja”).

A barokk művészeti stílust az 1630-as években szintén a jezsuiták honosították meg, de kibomlása a 18. században következett be. Terjedését a főpapi és a főúri támogatás biztosította. A rendtelepítés nyomán templom- és kolostorépítkezés indult, melynek első monumentális emléke a római II. Gesù mintáját követő nagyszombati jezsuita templom. Az építések kezdetben olasz és császári mesterek (A. Pilgram). Az 1650-es évektől azonban a barokk építészet hazai vonásokkal is gazdagodott, melyet a felvidéki templomok előképe, a kassai jezsuita templom példáz.

A török kiűzése után folytatódott az egyházi építkezések. A városokban új, rendszerint kéttornyú templomokat, kolostorokat (Jászó, Győr, Pápa, Zirc, Szokolca, Pest, Eger), a falvakban pedig – a mai faluképet is meghatározó – egytornyú barokk templomot emeltek. De felzárkózott a világi építészet is: eleinte egy-egy barokk ká-

A sárospatai Nádasdy-kastély barokk stílusú díszterme, 1653

polna, díszterem stb. létesül (Sárospatai – Nádasdy-kastély lovagterme, Kismarton – Esterházy-kastély). Az új stílust a 18. század építkezési képviselői igazán, az újjátelepült ország új birtokosainak kastélyépítkezései: a ráckevei Savoyai-kastély, a magyar Versailles-ként emlegetett fertődi Esterházy-kastély.

A 18. században fellendült a polgári építészet is; ekkor alakult ki

Pest-Buda, Pozsony, Győr, Sopron, Veszprém stb. barokk városképe. Sőt a barokk stíluslemei a népi építészetbe is leszárogtak. A falusi pallérok a kastélyokról ellették a hullámos vonalú oromzatokat, az oszlopos-arkádós tornácok formáit (bakonyi parasztházak).

Az épületek díszítésében nagy szerepük volt a stukkóknak, fülkeszobroknak, szószékeknek, a csavart oszlopokkal, festett szobrokkal, táblaképekkel díszített oltároknak, a mennyezet- és falfreskóknak (P. Troger a győri, K. Sambach a székesfehérvári jezsuita templom és F. A. Maulbertsch a sümegi plébániatemplom festészeti díszit készíttette, Dorffmeister István a sárospatai vár dísztermét, a türjei, soproni, cellőmölki stb. templomokat dekorálta). A táblaképfestészet két kiemelkedő mestere – a portréfestő Mányoki Ádám és a csendéleteket alkotó Bogdány Jakab – főleg idegenben aratott sikert. Barokk szobrászatunkat számos Mária-oszlop és Szentháromság-szobor példázza.

Barokk iparművészetünk kiemelkedő ága az ötvösművészet, a fazekasság (habán önművészet) és a vasművészet (Fassola Henrik kovácsoltvas kapui Egerben).

A 18. század utolsó éveiben Magyarországon is tért hódított a barokk lehiggadt változata, a copfstílus, amelynek kiemelkedő képviselője Fellner Jakab volt (egri líceum, veszprémi püspöki palota).

A BAROKK ÉPÍTÉSZETI STÍLUS MAGYARORSZÁGON (17-18. század)

1712–1714

1712. március 15. A horvát országgyűlés állást foglal: az országot mindenkor az örökli, aki Ausztria, Stájerország és Karinthia fölött uralkodik.

Március. Új felkelés előkészítésének vádjával Korponay Jánosné Géczy Julianna, a „lőcsei fehér asszony” följelentést tesz Pálffy János tábornagnál.→

Április 3.–augusztus 2. Pozsonyban ülésezik – az 1708. február 29-ére meghirdetett ún. „labanc országgyűlés” folytatásaként – az országgyűlés, mely a pestisjárvány terjedése miatt eloszlik.

Május 21. A pozsonyi országgyűlésen a koronázása előtti napon III. Károly kiadja a királyi hitlevelet, amely rögzíti a kormányzás alapelveit.→

Július vége. A pozsonyi országgyűlés semmisnek nyilvánítja a kuruc országgyűlések végzéseit, Rákóczi és a szabadságharc bujdosó vezetőit pedig hazaárulónak minősíti.

Az év folyamán. Mányoki Ádám megfesti Rákóczirol az ismert arcképet. – Budán a polgárság a pestisjárvány megszűnése miatti hálából Szent-háromság-szobrot emeltet.

1713. február 8. Bécsben meghal II. Apafi Mihály választott erdélyi fejedelem.

Február 13. A Versailles-ba érkező II. Rákóczi Ferencet fogadja XIV. Lajos francia király.

Április 11. XIV. Lajos, valamint a Habsburgok volt szövetségesei megkötik az utrechti békét, mely megtiltja Spanyolország és Franciaország perszonális unióját.→

Április 19. VI. Károly császár kihirdeti a Habsburg-család háziorvényét (osztrák Pragmatica Sanctio), amely I. Lipót 1703. december 2-i családi törvénye szellemében szabályozza a trónöröklés rendjét.

Augusztus 8. III. Károly megerősíti I. Lipótnak a magyarországi szerbek számára 1691-ben adott kiváltságlevelét.

1714. március 6. VI. (III.) Károly császár–király, XIV. Lajos francia és V. Fülöp spanyol király Rastattban békét köt, amely lezárja az 1701 óta tartó spanyol örökösödési háborút. A császár elismeri a Bourbon-családból származó V. Fülöp királyságát; ennek fejében jelentős területi nyereséghez jutott.

Április 28. III. Károly rendeletben érvényteleníti a protestáns vallásgyakorlatban II. Rákóczi Ferenc idején hozott változtatásokat.→

Június 20. A jezsuiták el akarják foglalni a sárospataki református kollégiumot, amit a diákok és a városiak megakadályoznak.

Szeptember. A Szepességben a szabadságharc felújítására tesznek kísérletet Czelder Orbán és Pongrácz János volt kuruc brigádérosok.

Október 14. Az ismét összeült országgyűlés Pálffy Miklós országbíróvá választja.

Az európai hatalmak és Magyarország

III. Károly képmása

1713. április 11. III. Károly trónra lépése ismét felvillantotta az osztrák és spanyol területek egyesítésének lehetőségét a Habsburgok jogára alatt. Ez a veszély arra készítette a szigetországot, Anglia békeparti kormányát és a holland egyesült rendeket, hogy mielőbb különbékét kössenek Franciaországgal. Az Utrechti aláírt békeokmány elismerte a francia Bourbon-család jogát a Spanyol Királyságra és a gyarmatokra, az-

zal a megkötéssel, hogy Franciaország és Spanyolország sohasem kerülhet egy király uralma alá. Anglia megtarthatta a háború folyamán elfoglalt Gibraltárt, több Amerikában fekvő volt spanyol gyarmatot kapott, és megszerezte a spanyoloktól a néger rabszolga-kereskedelem monopóliumát („assiento”). Hollandia kereskedelmi előnyökhöz jutott, és területe védelme érdekében határain megszállhatott egy erődítményt. A szerződő felek viszont a Habsburgok számára biztosították az itáliai spanyol birtokokat.

Az utrechti (és a spanyol örökösödési háborút 1714. március 6-án lezáró rastatti) béke az egész 18. századra kihatóan befolyásolta az európai hatalmi rendszert. Noha a spanyol birodalom a Habsburgok számára elveszett, számottevően felértékelődött a család osztrák ágának jelentősége. Ausztria, melynek birtokai északnyugaton a spanyol németalföldi tengerpartig, délen a Földközi-tengerig terjedtek, most lett igazi nagyhatalom. Ebben a helyzetben a frissen pacifikált Magyarország a bécsi udvar politikai színpadán sokat veszített jelentőségéből. III. Károly számá-

Mária Terézia 15 éves korában

ra a következő évtizedekben – a leányági örökösödés várható bizonytalanságai közepette – a legfontosabb szempont az volt, hogy az országban nyugalom legyen. Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780) a belső stabilitás és nyugalom állapota fennmaradt az egész Habsburg Birodalomban. A török elleni hadszíntér fokozatos megszűnésével azonban Magyarország Európa figyelmének köréből is kiesett.

A rejtélyes „lőcsei fehér asszony”

Korponay Jánosné arcképe (olajfestmény, 1706)

1712. március. Korponay Jánosné, garamszegi Géczy Julianna (született kb. 1690), „a lőcsei fehér asszony” új felkelés előkészítésének vádjával feljelentést tett

Pálffy János tábornagnál. Korponayné család szerepet játszott a szabadságharc idején. Állítólag az ő hathatós közreműködése juttatta Lőcsét Georg Löffelholz császári tábornok kezére. (Eszertint elvette Andrásytól, a vele bizalmas viszonyban álló kuruc tábornoktól 1710. február 13-án a városkapu kulcsait, és az éj leple alatt beengedte a városba a labanc csapatokat.) Azt remélte, hogy férje azon birtokait, amelyeket a kurucok konfiskáltak, a bécsi udvar jutalomként visszaadja neki. Ebben az ügyben többször fordult a Kanceláriához.

Alig két évvel később, 1712-ben viszont már kurucpártisággal vádolták. Állítólag Rákócziól és Bercsényitől származó leveleket kellett volna egykori kuruc katonatisztnek eljuttatnia. Feltehetően újabb jutalom reményében azonban jelentést tett Pálffy János grófnak a levelekről. De mivel az egyik levél-

ben apjára vonatkozó kompromittáló adatok is voltak, Korponayné megsemmisítette azokat. Amikor kérdőre vonták a levelek miatt, természetesen nem tudta felmutatni azokat. Ezért börtönbe vetették. Háromévi raboskodása során az emigráns kurucokkal való feltételezett kapcsolatainak tisztázása érdekében kivallatásnak is alávetették. 1714. szeptember 22-én halálra ítélték, és három nap múlva, délelőtt 11 órakor Győr város főterén, hűtlenség vádjával kivégezték. A Jókai Mór által romantikus regényes életrajzban megörökített Korponayné a „lőcsei fehér asszony” elnevezést valószínűleg az egykori lőcsei várfal kapuján megfestett, piros kendővel övezett fehér ruhás nőalak után kapta. A kép azt a jelenetet ábrázolja, amint a kapu kulcslyukára teszi egyik kezét, a másikkal pedig a vársánc felé intget, mintha az ellenséget hívogatná.

Koronázás és megbékélés

1712. május 21. III. Károly az 1708 és 1711 között ülésező „labanc” országgyűlés folytatásaként 1712-ben ismét összehívta a magyarországi országgyűlést. Károly Pozsonyban, május 21-én adta ki hitlevelét, és a következő napon koronázták meg ünnepélyesen a Bécsből visszahozott koronával. A hitlevél a rendek érdekének megfelelően kötelezte az uralkodót, hogy a Szent Koronát az országgyűlésen választott koronaörökkel az országban őrizzesse, fiági örökösei a koronázás előtt a jövőben is adjanak ki hitlevelet, és tegyenek esküt. A hitlevélben megfogalmazott legfontosabb rendi követelmények: az uralkodó őrizzze meg, illetve állítsa helyre az ország területi integritását; az országot ne más tartományok mintájára, hanem saját törvényei szerint kormányozza; ha fiági örökös nem lenne, a rendek kapják vissza a szabad királyválasztás jogát. A törvények a „Rákóczi-párti mozgalom” gyűléseinek minden határozatát semmisnek nyilvánították (XXXII. tc.), a szatmári békében megjelölt határidőre hazatérőknek teljes bűnbocsánatot biztosítottak, a távollévőket – köztük Rákóczit és Bercsényit – hazaárulónak nyilvánították, száműzték, és vagyonukat elkobozták (II. tc.). A töröktől visszafoglalt területeken fekvő birtokok tulajdonjogának

rendezése volt a rendek egyik fő követelése. Alapelveket fogalmaztak meg a birtokügyek és -pörök intézésére, és azok felülvizsgálatára három területileg illetékes bizottságot állítottak fel (X. tc.). Magyarország igazgatásának önállósága érdekében törvénycikk rendelkezett arról, hogy a Magyar Udvari Kancellária más udvari hivataltól független (XVII. tc.), és arról, hogy az ország területén működő összes kamarai hivatal a Magyar Kamarának legyen alárendelve (XVIII. tc.). A Magyarországot érintő ügyeket, így elsősorban a törökkel folytatott tárgyalásokat, magyar tanácsosok bevonásával kell intézni (XLI. tc.).

Az országgyűlés törvényesítette az állandó hadsereg felállítását; a hadiadó megajánlásának jogát a rendeknek – az országgyűlésnek – tartotta fenn, és a hadiadó behajtását is a rendek engedélyéhez kötötte (VIII. tc.).

A protestánsokra nézve a szatmári békénél kedvezőtlenebb 1681. és 1687. évi törvényeket erősítette meg, és vallásügyi bizottságot állított fel (XXX. tc.).

Az országgyűlés 72 külföldi arisztokratát magyar honossá („indignává”) fogadott, ami azt jelentette, hogy a magyar koronához tartozó területeken birtokosok lehettek és hivatalt viselhetek.

A rekatolizáció új szakasza

1714. április 28. A Habsburg-ház 17. század végi katonai sikerei nemcsak az abszolutisztikus kormányzati formák, hanem egyúttal az ellenreformációs eszközök változását is magukkal hozták. A protestánsok a Rákóczi-szabadságharc folyamán számos, korábban elvett templomukat és iskolájukat visszaszerezték. III. Károly a szatmári békekötésben ígéretet tett az ország vallásügyi törvényeinek megtartására s a protestáns vallásgyakorlat biztosítására (Magyarországon és Erdélyben egyaránt). Utóbb azonban (1714) érvénytelenítette az egyházi vagyon birtoklásában és a vallásgyakorlatban 1703 után bekövetkezett változásokat. A protestáns iskoláztatás és hitélet ismét visszaszorult az ún. „artikuláris helyekre”.

(Ebben a szellemben rendezte a vallásügyet az 1715-ben lezárult országgyűlés is, amely egyébként bizottságot küldött ki e kérdés tanulmányozására.) A protestánsok hosszú időre katolikus felügyelet alá kerültek: az illetékes megyés püspök a protestáns gyülekezetekben is vizitálhatott. Közben a katolizálást minden eszközzel könnyítették, viszont a katolikusok csak súlyos feltételek teljesítése után térhettek át a protestáns hitre. A protestánsokat közhivatalok vállalásában gátolta, hogy esküt kellett tenni Szűz Máriára stb. Ugyanakkor központilag támogatott, erőszakos térítésekre nem került sor, az ilyen akciók a leghevesebben protestánsellenes püspökök megyéiben is csak alkalmoszerűek voltak.

Evszázados uralkodói rezidencia, a bécsi Hofburg (litográfia, 19. század)

A Szentháromság tér a budai várban. A közepén álló emlékművet a pestisjárvány elmúlásakor, 1711–14 között emelték a budai polgárok. A barokk szoborkompozíció Ungleich Fülöp kismartoní mester alkotása, a domborművet Hörger Antal készítette. Az eredeti jelenleg a Kiscelli Múzeumban van, a helyszínen annak másolata látható

1715

1715. február 16. VI. (III.) Károly rendelete értelmében a Habsburg Birodalom kamarai jövedelmeit és hadiadóját a bécsi Universalbancalitát (állami bank) alapjához utalja, mely ennek fejében fedezte az állami kiadásokat, az udvartartás, a közigazgatás költségeit és a hadikiadásokat. Emellett a bank céljából tűzték a hitel fellendítését és a kereskedelem támogatását.

Június 15. III. Károly szentesíti az 1708, illetve 1712 óta megszakításokkal ülésező pozsonyi országgyűlés törvényeit. A legfontosabbak a felségstílus ügyek eljárásjogáról, Rákóczi és Bercsényi száműzéséről, vagyonelkobzásáról, továbbá a Magyar Kancellária központi udvari hivataloktól való függetlenségéről szóló törvényekről.

Október 13. III. Károly az erdélyi miniszteri konferencia javaslatát elfogadva kinevezi az erdélyi főkörmányszék (Gubernium) új tanácsosait. Ezzel lezárul a Gubernium 1713-ban megindult újjászervezése. → Az ún. kardinális tisztségek – az ország generálisa, kincstartó, a rendek elnöke – közül csak az utóbbit töltik be.

Az év folyamán. III. Károly Erdélyben megalapítja a fogarasi görög katolikus püspökséget. → Kecskeméten rendházat alapít a magyar honosságot nyert kegyes (piarista) tanítórend. → Megkezdődik a budai vár bontása és a királyi palota barokk stílusú újjáépítése. →

II. Rákóczi Ferenc, a „bujdosó fejedelem”

Ahogy a 19. században elképzelték. Jelenetek a bujdosó fejedelem életéből (fametszet, 1872)

Június 15. II. Rákóczi Ferenc, miután 1711. augusztus 15-én feloszlatta a szenátust és mindenkit felmentett hűségesküje alól, legközelebbi híveivel – Bercsényi Miklóssal, Esterházy Antallal és másokkal – előbb szövetségeséhez, az orosz cárhoz menekült. Péter azonban török háborúja miatt éppen III. Károly elismerésével igyekezett megnyerni a bécsi udvar jóindulatát. Rákóczi Franciaországba utazott, hogy XIV. Lajos segítségét kérje Erdély önálló állami-

ságának elismertetéséhez. Ezt azonban nem sikerült elérnie.

A Habsburg Birodalom és a Török Birodalom között kirobbant háború (1716) azonban ismét fölcillantotta a Grosbois-i kolostorban visszavonultan élő Rákóczi előtt a reményt, hogy újra felveheti a küzdelmet a bécsi udvarral. A török szultán meghívólevelével és ígéreteiben bízva Rákóczi 1717 augusztusában indult el Párizsból, de mire Drinápolyba érkezett, a háború befejeződött. Bár az 1718 júniusában Pozsarevácon megkezdett béketárgyalásokon III. Károly az ő és híveinek kiadatását is követelte, a Porta ezt a kérést nem teljesítette, ám a határtól távolabb – előbb Kons-

tantinápoly környékén, majd 1720-ban a Márvány-tenger partján, Rodostóban – jelölt ki nekik tartózkodási helyet, amelyet nem hagyhattak el. Itt élt Rákóczi leghűségesebb híveivel, köztük Mikes Kelemennel, 1735-ben bekövetkezett haláláig. Meltóssággal viselte mind a magánélet csapásait, mind a csak halovány reményeket fel-felcsillantó politikai elszigeteltséget.

A legelszántabb Rákóczi-pártiak közül többen lengyel, orosz és főként francia katonai szolgálatba álltak. Közülük kiemelkedett a legendás hírű Bercsényi László, aki a francia huszárezredek megszervezője és Franciaország marsallja lett.

A piaristák Magyarországon

Az év folyamán. A piaristák vagy kegyesrendiek tanító szerzetesrendje 1642-ben telepedett meg Magyarországon. Az első szerzetesek Lengyelországból érkeztek; első iskoláik is a Felvidéken létesültek: Szepesbélán (1674), Breznóbányán (1675), Pozsonyszentgyörgyön (1685). Az addig a lengyel, illetve később a német rendtartományhoz tartozó magyar piaristákat az 1715:III. tc. honosította Magyarországon. 1721-ben alakult meg az önálló magyar rendi tartomány. Ezután a rend gyors fejlődésnek indult Magyarországon: a század derekán már 7 alóbbi rendű és 14 teljes gimnáziumuk volt. A pesti és váci gimnáziumokban mintegy félezer diák tanult, ezekben kétéves filozófiai

kurzus egészítette ki a gimnáziumi tanulmányokat, akadémiai szintű oktatást nyújtva.

A piaristák először szegény kisgyerekek tanításával foglalkoztak. Később fordultak a gimnáziumi oktatás felé, de azért sem kértek tandíjat. Népszerűségük egyik oka, hogy a 18. században már megmerevedett jezsuita oktatás nyitottabb katolikus alternatíváját képviselték. Iskoláikban a rideg jezsuita fegyelemmel szemben szelídebb volt a bánásmód, a természetesen kötelező latin mellett a görög helyett több volt az anyanyelvi oktatás.

Nagyobb figyelmet fordítottak a természettudományok újabb eredményeire. Emiatt küldte „kegyes iskolákba” a gyereket mind több katolikus nemes.

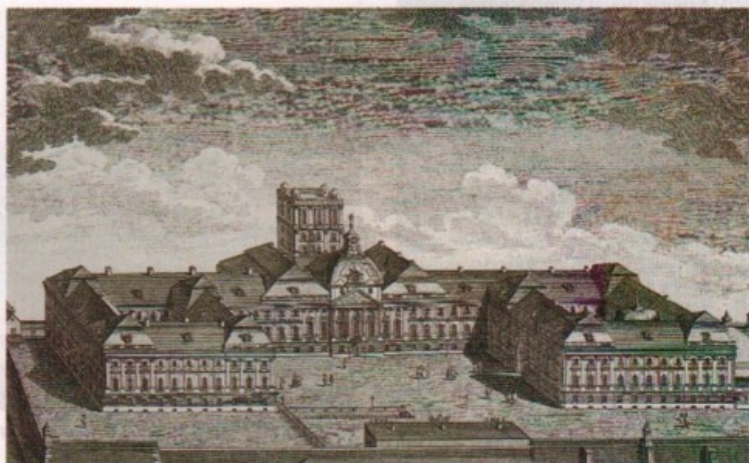

A piaristák szegedi iskolaépületei (rézmetszet, 19. század első fele)

Barokk királyi palota Budán – várúr nélkül

Az év folyamán. Az 1686. évi ostromban romhalmazzá vált budai királyi palotának, a középkori magyar királyok egykori székhelyének újjáépítése a Rákóczi-szabadságharc után, 1715-ben kezdődött. A budai vár romjainak bontását, eltakarítását és ezzel párhuzamosan az újjáépítést Höbling János budai építőmester irányította. A vontatottan haladó munkálatok az 1730-as évek közepén abbamaradtak. Amikor azonban az osztrák örökösödési háború kezdetén a magyar nemesség Mária Terézia segítségére sietett, cserébe a Habsburg Birodalom központjának Budára helyezését is kérte (1741). A királynő – aki persze nem óhajtott Budán lakni – mintegy jó szándékának jelként adott engedélyt az építkezés folytatására. Azt azonban kikötö-

te, hogy az építkezés nem terhelheti a kincstárt. 1749-ben úgy indult meg az építkezés, hogy a pénzt a vármegyék és városok adományai biztosították. Jean-Nicolas Jadot francia származású császári főépítész két négyszög alakú épület-tömb közé összekötő szárnyat tervezett, a Duna felé díszudvarral. Az épület középpontjába a trónterem és a királyi hálószoba került, egy-egy álkupolával. Jadot terveit azonban sokszor módosították; Nicolaus Pacassi császári főépítész, a kivitelezést vezető Oraschek Ignác budai építőmester, majd a kor egyik legnagyobb mestere, Franz Anton Hillebrandt alakították ki azt a barokk kastélyegyüttest, amelyet ma már csak tervrajzokból ismerünk, de amely méltó helyet foglalt el a 18. század Habs-

A barokk budai várpalota (rézmetszet, 18. század)

burg Birodalomának nagy, reprezentatív épületei között.

A budai királyi vár mégsem lett a

magyar királyok székhelye: előbb a nagyszombati egyetem, majd a Helytartótanács költözött épületébe.

Erdély és a Szent Korona

Október 13. III. Károly 1713 márciusában kinevezte az új erdélyi gubernátort (Kornis Zsigmondot, aki mellett 2-2 katolikus, evangélikus, unitárius és 3 református tanácsosa szolgált). Majd 1715 októberben jóváhagyta az ún. erdélyi kardinális tisztségeket. Ez az erdélyi kormányzati szisztéma a Magyarország és Erdély 1848-ban helyreállított uniójáig állt fenn. A Guberniumnak 2-2 katolikus, evangélikus, unitárius és 3 református tanácsosa volt.

Arra, hogy a török kiűzése után a Szent Koronától erőszakkal elszakított Erdélyi Fejedelemséget Magyarországhoz visszacsatolják, vagy legalább közjogi kapcsolat fűzze össze vele – sem az erdélyi rendek, sem pedig a Habsburg-uralkodók nem törekedtek. A magyarországi országgyűlés pedig megelégedett azzal, hogy majd 1741-ben kimondja: a Habsburgok – mint magyar királyok – a Szent Korona jogán uralkodnak Erdélyben is.

III. Károly úgy tekintette Erdélyt, mint fegyverrel szerzett és fegyverjogon birt fejedelemséget; Mária Terézia pedig 1765. november 2-án az Államkancellária által kiállított oklevelében, mellyel Erdélyt nagyfejedelemség rangjára emelte, hangsúlyozta, hogy uralkodásának jogcíme az „uralom legfőbb joga”, melyet azáltal szerzett, hogy Erdélyt elismerte őt uralkodójának.

Az erdélyi rendek 1722 februárjában fogadták el a Pragmatica Sanctiót, a magyarországi rendeknél hamarabb biztosítva a Habsburgok mindkét ágának örökös uralmát. 1744-ben törvényekkel rendezték a Fejedelemség közjogi helyzetét, kimondva: a Habsburg-uralkodók Erdély örökös fejedelmei. Így Erdély Magyarországtól – a Szent Koronától – függetlenül lett a Habsburg-monarchia országa. Az uralkodó személyében létező kapcsolaton túl azonban átmenetileg Magyarország és Erdély között reális unió is létezett. Addig, míg a Részek (Partium) közös kormányzata 1733-ban meg nem szűnt, és akkor, amikor II. József a monarchia racionalisabb központi kormányzata érdekében – a dualizmus rendszerét megelőlegezve – 1782-ben összevonta a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancelláriát.

A Regnum Marianum allegóriája Magyarország és Erdély címerével. Az előtérben egymásra dobált liturgikus tárgyak utalnak a katolikus egyház ellen támadó protestánsok tetteleire. A fiatalabb férfi a királyi Magyarországot, az idősebb Erdélyt jelképezi. Az ország romlása miatti fájdalomuk jeléül fehér kendőt tartanak kezükben. Mária-tól segítséget kérnek a régi dicsőség helyreállításához (A 18. század közepén ismeretlen magyarországi festő által készített kép.)

1716–1718

1716. április 13. VI. Károly császár törökellenes szövetséget köt Velencével.

Augusztus 5. Péterváradnál a Savoyai Jenő tábornagy vezette császári had megveri Ali nagyvezír 60 ezer főnyi seregét.

Október 16. Musztafa pasa szabad elvonulás fejében feladja Temesvár várát a császáriaknak. Ezzel a Bánságban is véget ér a török megszállás.→

December 24. A franciaországi Grosbois-ban II. Rákóczi Ferenc megkezdi „Vallomásai” („Confessio peccatoris”) írását.→

Az év folyamán. Nagyszombaton, majd Brassóban rendházat alapítanak a jezsuiták.

1717. március 24. III. Ahmed török szultán támogatásáról biztosítja Rákóczit, ha Törökországba költözik és bekapcsolódik az Ausztria elleni háborúba. (Rákóczi október 10-én érkezik meg a törökországi Gallipoliba.)

Június 18. A császári sereg Belgrádot kezdi ostromolni.

Augusztus 16. Belgrád előtt Savoyai Jenő megveri Hadzsi Halil pasa nagyvezír seregét.

Augusztus 17. Musztafa pasa szabad elvonulás fejében feladja Belgrád várát a császáriaknak. (Tényleges átadására augusztus 22-én került sor.)

Augusztus. Esterházy Antal volt kuruc tábornagy vezetésével a bujdosó kurucok egy csapata Moldva felől a Kárpátokhoz vonul, de harcra nem kerül sor. A kurucokat támogató tatár és moldvai csapatok végigrabolják Erdély északi megyéit.→

Az év folyamán. Erdély egész területén gyöngye termés, éhínség és marhavész van. – A törökországi magyar emigráció életéről levélformában írt naplójeljegyzésekbe kezd Mikes Kelemen.→

1718. január 4. Rákóczi Drinápolyban tárgyal III. Ahmed szultánnal, aki azonban nem hajlandó keresztény alattvalóiból sereget bocsátani Rákóczi rendelkezésére.

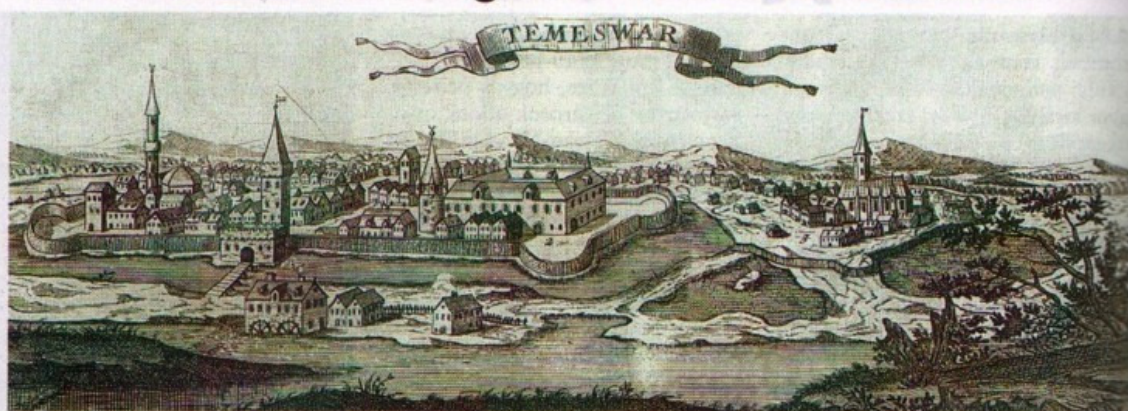
Június 15–16. Sopron megyét földrendes rázza meg.

Július 21. Pozsarevácban III. Károly és III. Ahmed megbízottai békét kötnek. (Ezzel befejeződik a „történeti” Magyarország töröktől való visszafoglalása.)→

Október. A bécsi udvar kívánságára II. Ágost lengyel király kiutasítja Lengyelországból II. Rákóczi Ferenc feleségét.

Az év folyamán. A Temesi bánság első kormányzója, Claudius-Florimond Mercy tábornagy 300 német iparost telepít be a töröktől visszafoglalt területre. (1733-ig tartó kormányzósága idején 53 új falut alapít, főleg németországi telepésekkel.)

A török háborúk vége: béke Pozsarevácnál

Városfallal határolt, a török alóli uralomtól megszabadult Temesvár látképe (rézmetszet, 18. század eleje)

1716. október 16. A karlócai békét (1699) követően a Magyar Királyság egykori területéből pusztán a Temesköz maradt török kézen. Ennek visszafoglalására 1716-ban kínálkozott kedvező alkalom, midőn a török háborús párt vezetője, Ali Dámád pasa, nagyvezír támadást indított Velence moreai birtokai ellen. Velence a bécsi udvarhoz fordult segítségért. A XIV.

Lajos 1715. szeptemberi halála miatt fellélegezett Bécs 1716 tavaszán szövetségre lépett vele. Ennek értelmében a nyár elején megindult a Savoyai Jenő vezette 65 ezer főnyi császári sereg, és augusztus 5-én Péterváradnál döntő vereséget mért a nagyvezír 60 ezer katonát számláló haderejére. A győzelmet követően Savoyai Temesvár ellen vonult, melyet Musztafa pasa

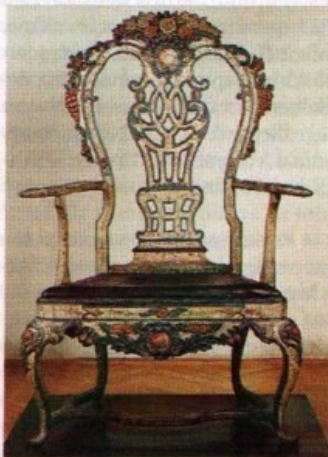
október 13-án adott fel és 16-án adott át az ostromlóknak.

A Temesköz 164 éves török uralom után került ismét keresztény kézbe. A következő esztendőben a 100 ezer főt meghaladó létszámú császári sereg augusztus 22-én ismét birtokba vette a déli határvidék kulcsát, Belgrád várát. Erre a Porta szeptember 5-én békét ajánlott, melyet 1718. július 21-én Pozsarevácban írtak alá.

Rákóczi Ferenc „Vallomásai”

1716. december 24. II. Rákóczi Ferenc, aki Franciaországban, a Grosbois-i kamalduli kolostorban visszavonultan élt, 1716 karácsonya előtt kezdte meg „Vallomásai” írását. A „Vallomások” három könyvét 1719-ben, már a törökországi száműzetésben fejezi be. Ezzel egy időben írja később, 1739-ben franciául megjelentetett „Emlékiratait”-t is. A „Vallomások”-ban Rákóczi – Szent Ágoston „Vallomásai”-t véve példaképül – önvizsgálatra törekedve, fohászokkal és vallási elmélkedésekkel meg-megszakítva írja meg életét gyermekéveitől kezdve. Bár célja nem történetírás, művében elemzi életét, a szabadságharc és az emigráció döntő politikai eseményeit, s többek közt érdekes portréban mutatja be XIV. Lajos francia királyt és I. Péter cárt. A „Vallomás”-ok a közzététel szándékával és a keresztényi életre nevelés céljával íródott: „Ezért hát, ó fejedelmek, valahányan csak olvassátok a

méltatlan, bűnös fejedelemnek ezt a vallomását, tanuljátok meg: először az Istentől, és csak utána kell az embertől tanácsot kérni, hogy elsősorban keresztényi és csak másodsorban rangotokhoz illő kötelességeknek tegyetek eleget” – szólítja meg Rákóczi a „Vallomások” leendő olvasóit.

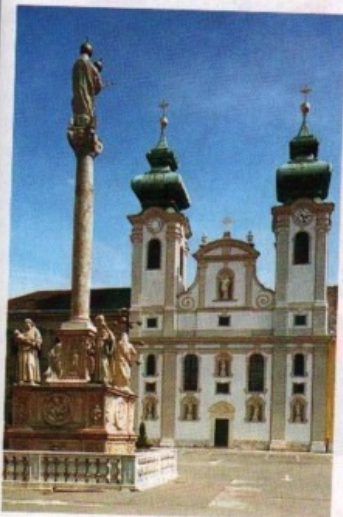
II. Rákóczi Ferenc emigrációban tartott széke

Tatárok és kurucok

1717 augusztusában Savoyai Jenő éppen Belgrád visszavívásán fáradozott, amikor Moldvából mintegy 20 ezer főnyi, tatár-török-moldvai és bujdosó kurucokból álló sereg tört át a Kárpátokon. Vezére, gróf Esterházy Antal volt kuruc tábornagy, kiáltványban Habsburg-ellenes felkérésre szólította fel a lakosságot. A könnyűlovass kuruc csapatok ugyan harci cselekményben nem vettek részt, a velük érkezett tatár csapatok viszont végigrabolták Szatmár, Bereg és Ugocsa megyét („utolsó tatárjárás”). Belgrád elestének hírére már távozni készültek, amikor szeptember elején a Szamos völgyében helyi, vármegyei csapatok szétverték őket. A törökországi magyar emigráció ezzel a balul sikerült akcióval tulajdonképpen diszkreditálta saját ügyét. Országvilág láthatta, hogy az általuk képviselt elképzeléseknek nincs már tömegtámogatása a magyar társadalom körében.

A jezsuita oktatás előnyei és gyengéi

1716 folyamán. A 17. századi ellenreformáció legsikeresebb előmozdítója, a jezsuita rend a következő század első felében is lendületesen fejlődött. Igaz, Magyarországon alig tíz új jezsuita kollégium létesült e században,

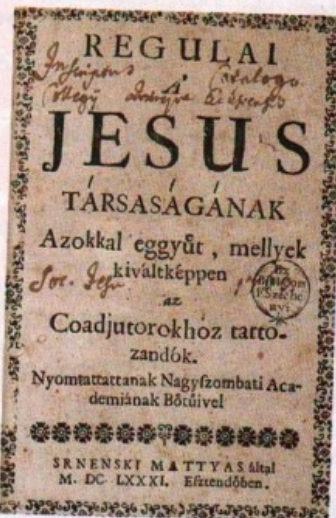

A győri jezsuita templom

ezek is főként a század első évtizedeiben, de a jezsuiták száma csaknem megkétszereződött: 1716-ban 496, 1750-ben viszont már 884 jezsuita élt Magyarországon. Elsősorban a városokban telepedtek meg.

A 18. század közepén a rend uralta a katolikus oktatást: a felsőoktatás teljesen, a középfokú oktatás jó részét az ő kezükben volt. Ővék az egyetlen magyar egyetem, a nagyszombati, két főiskolájuk (Kolozsvár, Kassa), három kibővített gimnáziumuk (akadémiájuk; Buda, Eger, Győr) és nem kevesebb, mint negyvenkét gimnáziumuk volt, ez utóbbiakban több mint nyolcezer diákkal. A tanítás mellett a jezsuiták élen jártak a missziók szervezésében, a tudományos és teológiai irodalomban. Oktatási rendszerük magas szintű, de meglehetősen merev rendszer volt. Egyoldalúan a latin nyelv megtanítására koncentrált. A diákok a jezsuiták Patagóniától Kassáig egyaránt használt, magas színvonalú,

de némiképpen már elavult tan-könyveit, szöveggyűjteményeit olvasták. Az egyetlen jelentősebb változás: a 18. század közepén már magyar történelmet is tanítottak – természetesen szigorúan ellenreformációs szellemben.

A jezsuiták regulái (1681)

A Temesi bánság: telepítés, vízszabályozás

1718. július 21. Angol és holland közvetítéssel a szerbiai Pozsarevácon aláírt, 25 esztendőre szóló béke

a történeti Magyarország felszabadításának zárófejezete volt. A béke értelmében ugyanis a Porta lemon-

dani kényszerült a Temesközről és Belgrádról, sőt az Olttól nyugatra fekvő, még 1716-ban megszállt havasalföldi részekről, valamint Szerbia és Bosznia északi területeiről is. Ezzel befejeződött mindazon területek visszafoglalása, amelyek a török hódítás előtt a Magyar Királysághoz tartoztak.

1718 után a Temesközt nem csatolták vissza Magyarországhoz, hanem Temesi bánság (vagy Bánát) néven külön tartománnyá szervezték, melynek irányítását az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara kettős alárendeltségében külön kormányzók látták el. 1716 és 1733 között ezt a tiszteet Claudius-Florimond Mercy tábornok töltötte be, aki széles körű telepítési, vízszabályozási (pl. 1728: Bega-csatorna építése) tevékenységével és manufaktúrák alapításával segítette elő az elpusztult terület fejlődését. A Bánság északi részét 1751-ben csatolták vissza az anyaországhoz. Véglegesen csak az 1778. júniusi rendelettel rendezték vissza a magyar vármegyeszervezetbe, kialakítva Torontál, Temes és Krassó vármegyéket.

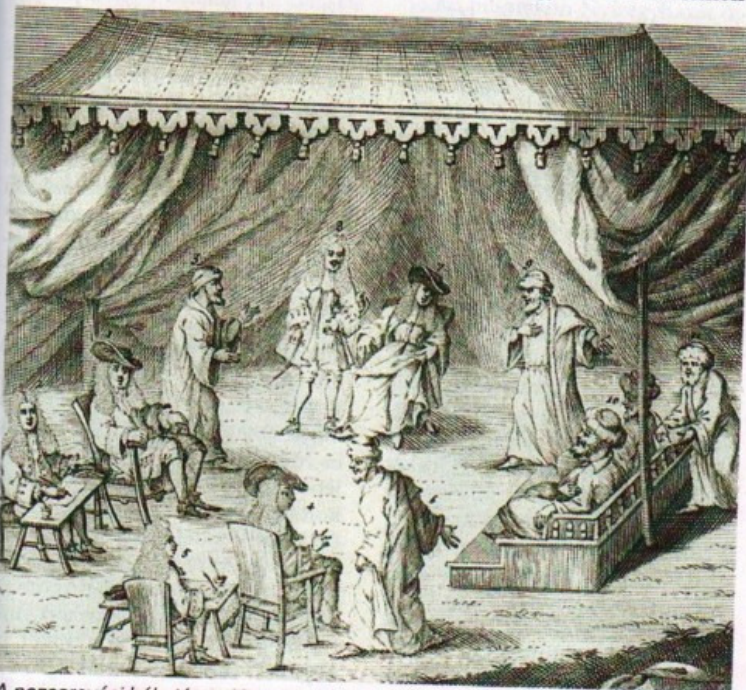
Mikes Kelemen, Rákóczi hírséges apródja

1717 folyamán. Mikes Kelemen előkelő székely nemesi családból származott, apját, a Thököly-felkelés résztvevőjét a császáriak Mikes Kelemen születése évében kivégezték. Az árva a kolozsvári jezsuitánál tanult, 1707-től pedig II. Rákóczi Ferenc fejedelem apródja lett. A szabadságharc alatt mindvégig a fejedelem környezetében élt, és 1711-ben, a szabadságharc bukásakor követte urát a száműzetésbe. A Rákóczival Párizsban töltött évek (1713–1717) alatt tett szert franciás műveltségére. 1717-ben Rákóczival Törökországba ment, és haláláig ott maradt. Amíg a fejedelem élt, Mikes nem akart elmozdulni mellőle, Rákóczi halála után pedig hiába folyamodott hazatérésért: „Ex Turcia nulla redemptio” (Törökországból nincs megváltás) – írta 1741-ben Mária Terézia a kérésére. (Igaz, egyszer közel került hazája határához, amikor Rákóczi József vállalkozása kapcsán követésbe ment a moldvai vajdához.) Mikes a Rákóczi-emigráció utolsó törökországi tagjaként halt meg 1761-ben.

Mikes Kelemen leveleskönyvével, a kitalált „nagy-nénjéhez” írt fiktív levelekkel alkotott maradandót: a francia hatást mutató irodalmi levelek 1717 és 1758 között beszámolnak a fejedelemről, a rodostói emigráció mindennapjairól, Mikes gyötrő honvágyáról. A rokokó stílust az erdélyi népnyelvvél vegyítő „Törökországi levelek” először csak 1794-ben jelent meg nyomtatásban.

Mikes Kelemen (fotó, 19. század)

A pozsareváci béketárgyalás: a delegációk (korabeli rézmetszet)